423

BIBLIOTECA SOCIOLOGICA
SUB DIRECȚIUNEA D-lui TIB. R. CONSTANT

No. 2

Știința Istoriei

DUPĂ A. D. XENOPOL

DE

TIBERIU R. CONSTANT

Cu o prefață și note de A. D. XENOPOL

Tipărită cu cheltuiala Ministerului Cultelor și Instrucțiunei Publice

București
TIP. „PROGRESUL"
Str. Isvor 56
— 1914 —

BIBLIOTECA SOCIOLOGICA
SUB DIRECȚIUNEA D-lui TIB. R. CONSTANT

No. 2

ȘTIINȚA ISTORIEI

DUPĂ A. D. XENOPOL

DE

TIBERIU R. CONSTANT

Cu o prefață și note de A. D. XENOPOL

Tipărită cu cheltuiala Ministerului Cultelor și Instrucțiunei Publice

București
TIP. „PROGRESUL"
Str. Isvor 56
— 1914 —

930 (498) Xenopol, A.D.
929 Xenopol, Al. D.

563589-

Biblioteca Județeană
— CLUJ —

563.589

D-lui Emil Petrescu

Omului luminat și filantropului,
Admirațiune și recunoștință din
partea autorului.

Către cititori

Domnul Constant îmi cere să'i scriu câteva cuvinte drept prefață la analiza întinsă și conștiincioasă ce o face scrierei mele apărută în limba franceză „La Théorie de l'Histoire“ 1908, *a doua ediție a* „Principiilor Fundamentale ale Istorei“, *apărută în franțuzește la Paris în 1899 și în românește la Iași în 1900.*

M'am bucurat când i-am cetit manuscrisul, de a vedea cât de bine a pătruns d-nul Constant pretutindeni gândirea mea, care atinge adeseori probleme foarte aspre ale cugetării omenești. Mi-a părut bine mai ales când am văzut pe un tânăr îndeletnicindu-se cu cugetări abstracte pe cari lumea le lasă îndeobște deoparte din preocupările ei, cu toate că toate concepțiile omenești, atât cele teoretice cât și cele practice, se razimă în ultimă analiză pe acest fel de cugetări. Dacă lumea de obicei nu'și dă seamă de ele, aceasta nu micșorează rolul lor covârșitor din viața intelectuală, și trebue să fiim prea mulțumiți când vedem că și ele alcătuesc obiectul preocupărilor omenești.

Eu am privit totdeauna, încă dela vârsta de 19 ani, chestiunile teoriei în istorie ca o parte esențială din cunoștințele pe care se razimă civilizația, căci

cu toate că toată lumea citeşte şi mulţi aplică istoria în fiecare moment, dacă i-ai întrebă ce este istoria, pe ce se razimă cunoştinţa a ceea ce nu mai este, *ei nu ar şti ce să răspundă.*

D-nul Constant reluând problema cercetată de mine şi luminând'o *prin filtrarea ei în o minte ageră şi pătrunzătoare, a contribuit la menţinerea interesului pentru acest fel de cercetări care joacă un rol atât de mare în veacul în care trăim şi care este veacul istoriei.*

D-sa era însă pregătit pentru lucrarea întreprinsă printr'o cugetare îndreptată asupra problemelor sociale, cum se vede din scrierile sale anterioare şi mai ales din eminentul său studiu sociologic: „Publicul şi Pressa" (1913).

Iaşi, Martie 1913.

A. D. Xenopol

INTRODUCERE

Orce activitate sau acţiune individuală, de ordin politic, artistic, cultural, etc., primeşte impulsiunea, forţa iniţială de care are nevoe, dela complexul element psihologic, pe cât de însemnat pe atâta de obscur, numit sentiment [1]).

Aşa, lucrarea de faţă a fost determinată de un complex sufletesc în care a intrat, în măsură inegală, trei sentimente : de admiraţiune, de dezgust şi o dorinţă. Admiraţiunea ce mi-a produs studiul monumentalei opere a savantului academician, A. D. Xenopol ; [2]) desgustul provocat de mulţimea opusculelor ce asaltează publicul nostru şi care, deşi au pretenţiunea să-i facă cunoscute cercetările ştiinţifice sau operile artistice de o valoare universală, nu-i dau totuş decât traduceri

---

1) Intrebuinţez această expresiune generică şi nu tocmai exactă nevoit fiind de anarhia în care se găseşte actualmente studiul psihologiei afective. Vezi în această privinţă: Th. Ribot: „Psychologie des sentiments (Alcan) şi „Logique des sentiments" (2 éd. Alcan 1907; Paris). De asemeni enervanta lucrare a d-lui Sergi „Les Emotions" (Paris 1901).

2) „Tipărită pentru prima oară la Paris în 1899, sub titlul „Les Principes Fondamentaux de l'Histoire" şi reimprimată, după ce a fost corijată şi întregită, tot la Paris, în 1908 (editura Ernest Leroux) sub titlul „La Théorie de l'Histoire", Deuxième édition des Principes Fondamentaux de l'Histoire. La 1911 această operă a fost tradusă la Madrid în limba spaniolă de D. D. Vaca sub titlul „Teoria de la Historia" în „Biblioteca cientefico-filosofica".

Pentru mai bună înţelegere a ideilor D-lui Xenopol, m'am folosit şi de studiul său „La Synthèse en histoire d'après M. Kenry Berr", publicat în „La Revue du Mois", (s. XIII No. 70 din 10 Febr. 1912) şi reprodus într'o broşură (éd. Alcan, Paris).

proaste şi necomplecte, sau rezumate confuze ale unor lucrări de a doua mână, şi nepricepute; dorinţa de a face cunoscută publicului românesc, opera unuia dintre cei mai distinşi fii ai ţărei pe care, dacă aceştia îl admiră împreună cu Apusul, prin deosebire de publicul cult din străinătate, nu'l cunosc decât din cele publicate în răstimpuri prin ziare, dări de seamă despre conferinţele ţinute de d-l Xenopol la Sorbona etc. dări de seamă cu desăvârşire neîndestulătoare.

Opera d-lui Xenopol prezintă însemnătate nu numai pentru aceia care se interesează de cunoaşterea trecutului omenirei şi de principiile de care trebue să fie călăuzit istoricul în studierea acestui trecut, ci în genere pentru orcine nu vreà să rămână strein de principiile însăşi pe care se razimă şi trebue să se razime ştiinţa în genere (ştiinţe matematice, naturale şi sociale).

Autorul a fost nevoit, ca mai întâi să ia în discuţiune această problemă, care dă direcţiunea orcărei cercetări ştiinţifice: *prin ce mijloc luăm cunoştinţă de realitatea fenomenală*? Este un *singur* mijloc sau mai *multe* pentru *fiecare* categorie de fenomene? La aceste cestiuni şi la celelalte, care decurg în mod logic, autorul ne dă răspunsuri cu totul originale şi, după umila noastră părere, deşi în contrazicere ca marea majoritate a autorilor, totuş singurele conforme cu realitatea, după cum vom vedeà. Autorul, în discuţiunea problemelor nu ocoleşte nici o greutate, ia în cercetare părerile tuturor acelor care au scris asupra subiectului, şi nu uită să se ocupe, când interesul cere, de fenomenile de care se ocupă celelalte ştiinţe, dând dovezi de o competinţă enciclopedică. Aşa, nu este de mirare că această operă a fost şi este obiect de discuţiune în întreaga lume ştiinţifică [1]).

*

Care este *scopul* ce autorul urmăreşte în această

1) Printre cei ce s'au ocupat de această nouă teorie a D-lui Xenopol cităm: Rickert. «Hristorische Zeitschrift», Neue Folge Bd. L; Beer în revista, La Synthèse historique. Alcan 1911); «La Revue philosophique (Paris 19...); G. Monod „Histoire", în volumul „Dela Méthode dans les sciences" (2 éd. Alcan 1910); şi în „Revue Historique", etc.

lucrare? D-nul Xenopol ne spune încă dela început (Avant-propos, p. I.): „Lucrarea noastră urmăreşte un scop cu totul altul decât acela de a *explică evenimentele săvârşite* de genul omenesc. Nu vroim decât să *cercetăm* şi să *stabilim principiile pe care se razimă cunoaşterea trecutului* şi să dovedim caracterul curat *ştiinţific* al acestei cunoaşteri"...

Pentru realizarea acestui scop autorul a adoptat un plan şi o împărţire a subiectului, pe care noi ne-am luat libertatea să le *modificăm adaptându-le* scopului urmărit: de a rezuma pe cât va fi cu putinţă mai complect, într'o *formă* limpede şi pe înţelesul *tuturor* această operă [1]).

Autorul, ca şi predecesorii săi savanţi din a doua jumătate a secolului trecut, este însufleţit de dorinţa de a stabili istoriei o bază ştiinţifică. Prin deosebire însă de aceştia d-nul Xenopol, după îndelungate şi laborioase cercetări, formulează o teorie cu totul nouă, despărţind istoria (partea teoretică, prin deosebire de practica, arta de a reconstitui viaţa integrală a omenirei, trecutul globului pământesc etc.) de celelalte ştiinţe.

După D-sa studiul fenomenelor din natură necesită două discipline mintale cu totul deosebite, reflectând fiecare două moduri deosebite de manifestări ale fenomenelor. Una corespunde fenomenelor care *se repetă*, alta fenomenelor care se *succed*.

Asupra celord'întâi *timpul* nu are nici o influenţă asupra cestorlante timpul are o influenţă capitală. Pe celedintâi le cunoaştem prin mijlocul *legilor*, care sunt formulele ce ne arată modul manifestărei fenomenelor, pe celelalte prin mijlocul *seriilor*.

Dl. Xenopol, spre a dovedi că originala sa teorie corespunde realităţei fenomenale, că ea este singura oglindire mintală exactă a realităţei, este nevoit deci să atace cele mai mari probleme ale ştiinţei, consacrându-le o însemnată parte din voluminoasa sa lucrare.

1) De asemeni am *subliniat* expresiunile caracteristice chiar în citaţiunile autorului, spre a face înţelegerea expunerei mai uşoară şi mai complectă.

PARTEA I.

Principiile logicei istoriei

CAP. I.

Repetiţiune şi succesiune universale

Nimic mai curios decât chipul cum măreaţa natură se oglindeşte în nemărginit de mica ei parte, insezisabilă, numită spiritul omenesc; acest neînţeles produs al materiei, a cărui veşnică năzuinţă este să se lărgească, cuprinzând imensitatea materiei,—el care este imaterial, fiind totuş funcţiune de materie,—şi de apururi trudindu-se să-şi înţeleagă propria lui taină.

„Nici un om nu se poate scălda de două ori în acelaş fluviu", spunea plastic Heraclit, care înţelegea că cea mai de căpetenie însuşire a lumei, ce noi pretindem că cunoaştem, este perpetua ei mişcare şi perpetua ei prefacere.

Dar, dacă impresia de *mişcare* a fenomenelor sensibile din natură este generală tuturor oamenilor, impresia de *transformare* este rezervată puţinilor aleşi ; iar idea precisă, *cunoaşterea ştiinţifică* a acestor transformări, unui număr de tot restrâns de oameni. Cât priveşte însă *principiile fundamentale, teoria* acestor cunoaşteri, ea este astăzi obiectul războiului unui mare număr de filosofi. Dintre toate teoriile formulate spre a se găsi o temelie largă şi solidă unui aşezământ ştiinţific al prefacerilor lumei, îndeosebi al is-

toriei, este de bună seamă aceea expusă de adâncul cugetător d. A. D. Xenopol în opera pe care ne încercăm astăzi să o facem deaproape cunoscută publicului român.

*

Contrariu teoriei kantiene, autorul admite dela început *realitatea obiectivă a spaţiului şi a timpului.* Timpul şi spaţiul există independent de simţurile şi spiritul nostru. „Raţiunea noastră nu este într'adevăr de cât reflectul raţiunei universale a lucrurilor. Spaţiul se întinde în afară de noi şi timpul curge independent de noi. Fără această concepţiune fundamentală, istoria nu ar fi de cât o imensă fantasmagorie“ (p. 1).

Universul întreg, ca parte şi ca tot, se află într'o perpetuă mişcare şi transformare, dând naştere la două feluri de fenomene: de *repetiţiune* şi de *succesiune.* Un fenomen se repetă când se reproduce întocmai, de pildă învârtirea planetelor în jurul axei lor; instinctul de conservare care impune indivizilor totdeauna aceleaşi acţiuni, etc. Din fenomenele de repetiţiune, „o parte se desprinde, ca să dea naştere faptelor de succesiune“ (p. 2).

Fenomenele însă nu se reproduc în mod absolut identic; când *deosebirile* dintre diferitele reproducţiuni succesive sunt aşa de *mici* încât pot fi nesocotite, atunci fenomenele nu se mai reproduc în mod identic, ci cu oarecare *variaţiuni,* care fac parte întregitoare din aceste fenomene şi care cu vremea se pot *adăoga* unele altora, atunci fenomenele se numesc de *succesiune.* „Esenţialul în faptul de repetiţiune, este reproducţiunea aceluiaş fenomen, schimbarea pe care aceste repetiţiuni o pot prezenta, nu este de cât un accesoriu neglijabil. Pentru faptele de succesiune, din contră, elementul principal nu mai este partea asemănătoare, ci partea diferenţială. Acest element diferenţial constitue esenţa fenomenului şi elementul repetat cade în rangul de accesoriu“ (p. 3). Aşa, de pildă în alternanţa zilelor şi nopţilor, cerul nu are în două zile aceiaş înfăţişare, dar deosebirile acestea nu au nici o însemnătate în studiul fenomenului de repetiţiune alternanţa zilelor şi a nopţilor.

Care este *criteriul obiectiv* cu ajutorul căruia putem constată dacă variaţiunile dintre două repetiţiuni sunt sau nu importante, dacă fenomenul este de repetiţiune sau de succesiune?

După d. Xenopol este următorul: „Faptele de repetiţinne întorc spre noi faţa lor asemănătoare; faptele de succesiune faţa lor de deosebire“ (p. 4).

Ce însemnează aceasta?

Socot că autorul era dator să fie mai explicit. Din paginile ulterioare reese următoarele: Toate faptele din univers formează o *singură realitate* (p. 17), dar nu şi un singur *ordin* de fapte (p. 16), după cum crede d. Rickert, care susţine că natura nu prezintă decât o singură realitate şi că deosebirea făcută de d. Xenopol între fenomenele de repetiţiune şi cele de succesiune este subiectivă, nefiind „decât o singură realitate care există şi se transformă în acelaş timp“ [1]) „Aşa dar, continuă d. Xenopol, realitatea însăşi oferă spiritului cele două părţi ale existenţei sale, şi după cum una sau alta dintre aceste două feţe ale realităţei se reflectează în spiritul nostru, formăm ştiinţa faptelor de repetiţiune sau aceea a faptelor de succesiune“ (p. 17).

Ca un fenomen de *repetiţiune* să se *transforme* în fenomen de *succesiune* este nevoe, ca repetându-se, el să prezinte schimbări importante şi continue, care să pună în umbră fenomenul de repetiţiune. Fiecare succesiune este compusă dintr'o serie de deosebiri esenţiale şi care se urmăresc continuu (p. 5) Elementul *principal* în univers este *repetiţiunea, ea poate exista fără succesiune*, aceasta însă *nu* poate exista fără repetiţiune. Pretutindeni însă, repetiţiunile şi succesiunile se *amestecă*, se întretae în ţesutul existenţei. D. Xenopol, referindu-se la viaţa socială o aseamănă cu o pânză a cărei urzeală este formată din succesiuni, având bătătura alcătuită din repetiţiuni (p. 20).

Dar nu numai fenomenile *materiale*, după cum susţin Lazarus şi Steinthal, Belot, Paulsen, etc., prezintă repetiţiuni şi succesiuni, ci şi *spiritul* (p. 6). Este de observat însă că, pentru fenomenile care se schimbă

1) Op. cit. p. 467.

în timp, această schimbare este cu atât mai înceată cu cât fenomenile au un caracter mai material şi că devine cu atât mai repede cu cât aceste din urmă se spiritualizează (p. 9). *Schimbările* naturei astfel în timp sunt aşa de încete, încât ele devin *imperceptibile* faţă de schimbările *psihologice*, sociale, care formează obiectul *istoriei propriu zise* (p. 9).

Aşadar, *succesiunea* se *alţoeşte* pe *repetiţiune*, şi ceea ce deosebeşte repetiţiunea *succesivă* de repetiţiunea *pur şi simplă*, este împrejurarea că, este o repetiţiune *diferenţiată*, în care partea diferenţială a fenomenelor *precumpăneşti* asupra părţi asemănătoare, şi că *modificările* intervenite urmează o *direcţiune constantă*. Ceea ce-i dă unui fapt caracterul de succesiv este intervenţiunea *timpului* ca mijloc de acţiune al forţelor transformatoare (p. 11).

După D-l Xenopol fenomenele universului pot să fie împărţite în *patru grupuri*, dacă avem în vedere *raportul* lor cu *spaţiul* şi cu *timpul* : 1. Fenomenele universale cu privire la timp şi la spaţiu ; 2, fenomenele universale cu privire la timp, şi individuale cu privire la spaţiu ; 3, fenomenile universale cu privire la spaţiu şi individuale cu privire la timp ; 4, fenomenile individuale atât prin raportul lor la spaţiu cât şi la timp.

Cele dintâi două clase sunt constituite din faptele de repetiţiune pur şi simplă, cele două din urmă din faptele de repetiţiune succesivă (p. 11). Cele două dintâi clase cuprind faptele care formează obiectul *legilor ştiinţifice* ; celelalte două coprind faptele care formează obiectul *seriilor istorice*. In deosebi al 4-lea grup, el cuprinde fenomenele istorice propriu zise, care reprezintă dezvoltarea *spiritului omenesc* (p. 14).

Nu trebue să credem însă, că dacă faptele din aceste grupuri sunt deosebite ca natură, ele sunt complect *separate*. Dimpotrivă ele sunt legate între ele prin fenomenele de *transiţiune* (p. 15).

Totuş fenomenele de repetiţiune se pot bine deosebi de cele de succesiune.

Până acì teoria D-lui Xenopol nu prezintă nici o contradicţiune, dar d-sa afirmând mai departe că *acelaş* fapt poate să fie fapt de repetiţiune sau de

succesiune, după partea pe care i-o studiem (p. 17 şi 18), devine mai greu de înţeles. D-sa ne dă ca exemplu, între altele căderea imperiului roman şi spune în mod admirabil : „Dacă luăm în cercetare de pildă faptele care provocară căderea imperiului roman, vom găsi mai întâi repetiţiunile care contribuiră la dezorganizarea intimă a poporului roman : aceia care mărea zilnic absorbirea micei proprietăţi de către cea mare ; părăsirea serviciului militar şi decăderea militarismului, scăderea numărului populaţiuni din cauza conrupţiunei obiceiurilor şi a reducerei numărului căsătoriilor. Toate aceste fapte şi multe altele decurg din nenumărate cazuri de repetiţiune succesivă. La aceste serii se adaugă altele, pricinuite de iniţiativa puternicei personalităţi a lui Isus-Christos, ca : vraşmăşia contra religiunei păgâne şi contra tuturor instituţiunilor Statului roman, în care se infiltrase; ruina vechei societăţi bazată pe sclavie, prin desfiinţarea acesteia; dezinteresarea de lucrurile acestei lumi, tot greul existenţei fiind transportat în lumea cerească. Pe aceste două mari serii de fapte de repetiţiuni succesive se altoi o a treia, năvălirea barbarilor, care se rezolvă de asemeni în mai multe serii paralele de fapte succesive. Toate aceste serii se influenţară reciproc, întreciocniră efectele lor, întăriră anumite fapte unele prin altele, şi această acţiune multiplă şi complicată avu ca urmare să desprindă, ca o stâncă din creştetul muntelui, imperiul roman, care se rostogoli în pulberea veacurilor (p. 19).

Dacă în acest exemplu se vede cum faptele de repetiţiune se pot *preface* în fapte de succesiune, nu se vede însă cum *acelaş* fapt poate să fie *pe rând* fapt de repetiţiune şi fapt de succesiune Căci acelaş fapt de repetiţiune nu poate să devie fapt de succesiune ; el este sau una sau alta, el numai, *poate da naştere* unui fapt de succesiune. Faptele de repetiţiune, care au *pricinuit* căderea imperiului roman, nu sunt tot una cu faptele care *constituesc* căderea acestui imperiu. De aceea d. Xenopol greşit zice, că *acelaş* fapt poate să devie de repetiţiune sau de succesiune. Repetăm după însăşi teoria d-lui Xenopol, faptele de succesiune sunt distincte (23) de cele de repetiţiune şi

nu *acelaş* fapt poate să fie în acelaş timp sau una sau alta, ci o repetiţiune se poate *transforma* într'o succesiune; în acest caz însă, primul fapt (de repetiţiune) se transformă în alt fapt (de succesiune). Avem atunci în faţă *două* feluri de fapte: faptul de repetiţiune şi faptul de succesiune căruia primul a dat naştere.

De aceia mărturisim că nu înţelegem cum *aceleaşi* fapte (p. 17) sunt în acelaş timp şi de succesiune şi de repetiţiune. Căci, după exemplul de mai sus, faptele de succesiune, care *constituesc* căderea imperiului roman sunt *deosebite* de faptele de repetiţiune care au *determinat* această cădere. După a doua teorie a d-lui Xenopol, căderea imperiului roman este un fenomen *în acelaş timp* şi de repetiţiune şi de succesiune. Cel mult ar putea să fie un fenomen *complex*, alcătuit din fenomene de repetiţiune şi de succesiune, nu un singur fenomen care să prezinte *două laturi*, de repetiţiune şi de succesiune. [1])

Clasificarea ştiinţelor şi istoria

Spre a cunoaşte modul de manifestare al fenomenelor din univers, precum şi cauzele lor, explicarea acestor fenomene, omul simţindu-se prea slab a *împărţit* toate aceste fenomene, după asemănările şi deosebirile dintre ele, în mai multe grupuri, dând putinţă savanţilor, ca divizând munca între ei după categorii ştiinţifice, să poată laolaltă săvârşi prin diviziunea muncei şi forţe acumulate opera atât de necesară spiritului omenesc, numită ştiinţă.

Odată acest lucru făcut, filosofii s'au încercat să *clasifice* grupurile de cunoştinţi de mai sus, adică «să determine exact *raporturile* ştiinţelor între ele». [2])

Să notăm însă că, după d. Xenopol clasificarea ştiinţelor nu are de obiect stabilirea unui *ordin de succesiune istorică*, sau de *dependinţă logică* a ştiinţelor între ele, (Auguste Comte); sau stabilirea *raporturilor*

*) A se vedea obiecţiunea d-lui Xenopol şi răspunsul nostru în nota 1 din Apendice.

7) H. Spencer—„Classification des Sciences" (p. 2. S ed Alcan)

între ele (Spencer); ci *împărţirea* ştiinţelor după *natura fenomenelor* ce le studiază (p. 22 şi 23). Nici clasificările lui Bacon, D'Alambert, sau ale lui Comte, Ampère, sau Spencer etc, nu mulţumesc pe d. Xenopol.

Bazat pe expunerea precedentă, D-sa stabileşte ca *fundament logic* al unei clasificări raţionale a ştiinţelor, deosebirea între faptele de *repetiţiune* şi acelea de *succesiune*. Aşa dar «ştiinţa universală se va împărţi în două ramuri: cea d'întâi va cuprinde ştiinţele fenomenelor asupra cărora timpul nu are nici o înrâurire, fenomenile de *repetiţiune*; a doua, ştiinţele care vor avea ca obiect fenomenele supuse influenţei *transformatoare* a forţelor ce lucrează în decursul *timpului*, fenomenele *succesive*. Vom numi ştiinţele din prima categorie ştiinţi *teoretice* sau, ca dl. Herman Paul, ştiinţe de *legi*, rezervând pentru acelea din a doua categorie numele de ştiinţe *istorice*, (p. 23). Această diviziune dl. Xenopol o combină cu o alta, relativă la izvorul deunde *pornesc* faptele: *materia şi spiritul* (p 24). Deasemeni d-sa subdivide ştiinţele istorice, în *reale* şi *ideale* după cum au de obiect studiul *fenomenelor* istorice *însăşi*, sau studiul *cunoştinţelor* asupra acestor fenomene (p. 25).

Aşa dar, autorul alcătueşte următorul tablou al clasificării ştiinţilor (p. 26).

Știință

Știința { **Științele faptelor de *repetițiune*, astronomie, fizică, chimie, biologie, sociologie statică.**

Științele faptelor de *succesiune* (*de serii*). (Științi *istorice*), de desvoltare (evoluție) { Științi istorice *reale* { *Desvoltarea Universului (evoluția) Pământului* (geologia) » *Organismelor* + *Desvoltarea Omului* (sociologia dinamică, istoria propriu zisă). } { Istoria politică și socială » religiunilor » artei » limbagiului » obiceiurilor » moralei » dreptului » literaturei » filozofiei } + + + Științi istorice *ideale* { Istoria *cunoștințelor* referitoare la fenomenele care *nu* se schimbă (care *se repetă*, (nota T. C.) Istoria științelor de *legi*. { Istoria matematicilor » astronomiei » fizicei » chimiei » zoologiei, botanicei » biologiei » sociologiei } + + Istoria *cunoștințelor* referitoare la fenomenele care *se schimbă* (care se *transformă* (nota T. C.) Istoria științelor de *serii*. { Istoria doctrinelor geologice » » transformiste » concepțiunelor istorice }

Această clasificare autorul o face spre a dovedi veracitatea concepțiunei sale fundamentale, că istoria nu constitue o *știință particulară* ci unul dintre cele două

chipuri de concepţiune a lumei, chipul succesiv faţă de chipul de repetiţiune" (pag. 27).

Este istoria o ştiinţă?

La pagina 30 d-l Xenopol spune: „Ştiinţa nu este o *creaţiune* a spiritului nostru, în felul artei, religiunei, moravurilor, limbei, formelor politice. Ea nu-i decât *reproducerea intelectuală a universului;* este reflectul realităţei în mintea omenească; proecţiunea raţiunei lucrurilor în raţiunea omenească". De aceia ştiinţa este *universală*, pe câtă vreme celelalte producţiuni ale gândirei variază după rasă, popor, etc., una este obiectivă, celelalte subiective.

Dar, ce este ştiinţa?—Este *cunoaşterea sistematică* a naturei. Insă, *ce însemnează* a cunoaşte natura? Când putem spune că cunoaştem un fenomen?—Vechea teorie metafizică, care urmărea cunoaşterea intimă a naturei, a *substanţei* lucrurilor, astăzi este părăsită ca irealizabilă. Pretenţiunile ştiinţei sunt mai modeste: ea urmăreşte cunoaşterea şi formularea *regulelor* după care *fenomenele se produc sau se manifestează, legile* [1]) ştiinţifice; precum şi *cauzele* care au determinat apariţia unui fenomen, adică *explicarea* fenomenelor; dar aceasta din urmă este un accesoriu care într'unele ştiinţe şi pentru unele fenomene este încă cu neputinţă.

Aci se impune însă o deosebire după d. Xenopol între ştiinţele teoretice şi ştiinţele istorice, între ştiinţele fenomenelor de repetiţiune şi între ştiinţele fenomenelor de succesiune. Căci pe când cele dintâi formulând legile, dezindividualizează fenomenele ce studiază, dacă mi-e îngăduit, le volatilizează, le *abstracţionalizează*, le face să dispară păstrând numai *sinteza* lor; cele din a doua categorie din potrivă caută să restabilească (spiritualmente) fenomenele reale din trecut aşa cum s'au întâmplat, *redându le viaţa individuală* aşa cum s'a succedat în decursul vremei. Pentru ştiin-

1) In lucrarea sa posterioară „La Synthèse en Histoire d'après M. Henri Beer» (1912), d-l Xenopol aduce următoarea restricţiune principiului că legile nu explică prin ele însele fenomenele, ajutând „afară numai dacă nu sunt legi de cauzaţiune, care formulează cauzele fenomenelor sub forma generală de legi".

ţele din a doua categorie deci, principalul este reconstituirea mintală a fenomenului real, cunoaşterea *înlănţuirei* acestor fenomene, cunoaşterea *seriilor* istorice şi a *direcţiunei* ce aceste serii urmează [1]). Ştiinţele din prima categorie, ocupându-se de fenomenele care se întâmplă de cele mai multe ori pretutindeni şi totdeauna la fel, pot neglijà astfel aceste fenomene, reţinând numai legile după care ele se manifestează.

De aceea ele pot *prevede* ce se va întâmplà, pe când ştiinţele istorice au tocmai de caracteristică neputinţa de a prevede (V. p. 343 şi urma) fenomenele viitoare. Căci pe când acele de repetiţiune se *reproduc* la fel, cestelalte nu se întâmplă decât o *singură dată;* un fapt istoric este o realitate, care s'a întâmplat odată pentru totdeauna, care nu se mai repetă. Dar dacă istoria nu poate prevede fenomenele viitoare, ea însă, prin ajutorul *seriilor* istorice, poate *întrevede direcţiunea,* ce vor urma fenomenele [2]). In istorie fiind dată *cauza, efectul* nu o urmează *totdeauna,* şi numai *după ce* acest efect s'a produs, el se arată ca *consecinţă naturală* a cauzei. El este singurul necesar, fiindcă între mai multe efecte posibile este singurul care s'a *realizat.* Evenimentele istorice nu devin fatale şi irevocabile decât după împlinirea lor. Ceeace s'a întâmplat, *trebuia* să se întâmple, şi aceasta după ce s'a întâmplat, iată ideea fundamentală a istoriei». (p. 81). Toate acestea decurg din adevărul, enunţat mai sus, că faptele de repetiţiune sunt *sustrase iufluenţei timpului,* pe când cele de succesiune sunt *supuse* influenţei lui *transformatoare.*

Spre a pătrunde mai bine *caracterul istoriei,* să ne întrebăm care este caracterul *ştiinţei* în genere.

1. Stabilirea faptelor. Ştiinţa *dovedeşte* existenţa faptelor pe cari se bazează adevărurile prin *izolarea* elementelor fenomenului. Ea nu admite decât adevăruri verificate şi dovedite.

1) D. Xenopol socoate inutil acest alineat, dela „dacă mi-e îngăduit"... până la „urmează". Mi-am luat însă îndrăzneala să-l menţin, spre mai buna înţelegere a expunerei.

2) Vezi Le Bon care în „La Psychologie des revolutions" spune: Fără îndoială presentul repetă trecutul şi detaliile istoriei sunt pline de neprevăzute înlănţuiri. Dar în marile lor linii, evenimentele par conduse de legi eterne (p. 322, Flammarion, Paris, 1912)

Ştiinţele istorice au ele acest caracter?—Depinde: Dacă este vorba de stabilirea faptelor *particulare*, istoria se recunoaşte *incapabilă* de cele mai multe ori. Când însă este vorba de faptele *mari*, ele se pot uşor proba, căci „*generalul* în istorie este *mai sigur* decât *particularul*“ (p. 99). De altfel istoria se poate lipsi fără să păgubească de fenomenele particulare şi mici. Ea nu-i ca celelalte ştiinţi, care se interesează de „esenţa faptelor singulare, esenţă care nu poate să fie stabilită dacă faptele singulare pe care ea se sprijină nu sunt constatate cu certitudine. In istorie faptele *mai întinse* există şi pot să fie stabilite independent de elementele de *detaliu* care servesc la *alcătuirea* lor. Faptele *mari* ale istoriei sunt *rezultatul* faptelor mai *mici* care să înlănţue, şi un rezultat poate totdauna să fie *constatat* cu toate că nu cunoaştem ceea ce l-a produs» (p. 99)[1]).

Negreşit „faptele istoriei sunt mai *greu* de stabilit decât ale ştiinţelor de repetiţiţiune“ (p. 100). Căci cunoaşterea acestora din urmă se face prin ajutorul *intuiţiunei* imediate a realităţi, pe când cunoaşterea celorlalte prin ajutorul *inducţiunei*. Deosebirea aceasta nu-i ia istoriei caracterul ştiinţific, ci dovedeşte numai că ştiinţele teoretice îşi stabilesc faptele cu mai multă uşurinţă decât ştiinţele istorice.

Al *doilea caracter* al ştiinţei: *Lege, Serie, Valoare, Cauză.*—«O adoua condiţiune ce se cere pentru constituirea unei discipline ştiinţifice este înlănţuirea faptelor singulare în cadre mai generale, dacă nu universale, cadre ce sunt date de legi (p. 102). Tendinţa generală a ştiinţelor de repetiţiune este să formuleze legile de producţiune ale tuturor fenomenelor (p. 102). Istoria este însă incapabilă de aceasta. Ea nu poate decât să formuleze legile de *manifestaţiune* ale fenomenelor.

Dar mai întâi să vedem *ce este o lege.*

După d. Xenopol legile sunt de două feluri: de repetiţiune şi de succesiune. D-sa găseşte nemulţumitoare definiţiunile ce s'au dat noţiunei *lege* şi propune o alta: „Legea de *repetiţiune* este dar, după noi,

---

1) Ar fi fost interesant ca autorul să se fi explicat mai lămurit asupra expresiunilor: fapte *mari* şi *mici*.

o *manifestare* a acţiunei *forţelor* naturei, prin mijlocul unei *reproduceri* regulate, permanente şi eterne a fenomenelor fizice, vitale sau intelectuale, regularitate care nu suferă absolut nici o excepţie" p. 302 şi 303). Cu alte cuvinte, *forţe naturale* necunoscute împingând fenomenele pe calea existenţei, determină *aparitiunea* lor care, deoarece *condiţiunile* în care fenomenele se manifestează sunt totdeauna identice, ele dau naştere împreună cu forţele, totdeauna identice, unei *repetiţiuni* identice a fenomenelor. Cu privire însă la fenomenele de *succesiune*, legile după care ele se produc, deşi sunt determinate de forţe identice dar, fiindcă *condiţiunile* în care ele se manifestează *variază*, ele dau naştere unor fenomene totdeauna variabile, deosebite unele de altele, fenomenele de succesiune, (p. 303). D-l Xenopol mai departe spune că pe când „legile care regulează acţiunea forţelor în *repetiţiune*, vor avea de efect legi de *producţiune* a fenomenelor, legile care cârmuesc acţiunea forţelor în succesiune nu vor mai avea ca efect să dea naştere a legilor de producţiune a fenomenelor, ci numai *seriilor* de dezvoltare" (p. 304).

Acţiunea forţelor de dezvoltare, forţele necunoscute care împing spre mişcare întregul univers, pot să fie considerate, după D-l Xenopol, din trei puncte de vedere:

1) „Mai întâi în *ele însele* şi *fără* legătură cu faptele. Această acţiune dă naştere *repetiţiunei* aceloraşi *procedee*, puse în acţiune de către *succesiune*, pentru realizarea *evoluţiunei*. Această repetiţiune constitue legile a căror *acţiune* se reproduce continuu ; sunt *reproducerile* eterne. Iată singurul teren în care se pot găsi *legile* istoriei, atât de mult căutate.

2) «Acţiunea acestor forţe combinate în chip deosebit, *incorporate* în formele existenţei, materie vie sau spirit, ale căror condiţiuni sunt totdeauna deosebite, dă naştere succesiunilor deosebite de evenimente, deosebitelor genuri, specii, popoare şi formaţiuni istorice. Sunt *seriile* istorice...

«3) Aceeaşi acţiune a forţelor prin circumstanţele vieţii sau ale spiritului, produc în acelaş timp cu seriile, faptele *singulare*, pe care aceste serii le înlănţuesc în succesiune" (p. 306).

Cu alte cuvinte caracteristica de căpetenie a ştiinţelor de repetiţiune este existenţa *legilor*, ordinul regulat căruia se conformă manifestările unei puteri sau unei forţe. Ştiinţele de succesiune (istorice) posedă şi ele legi? Sau au un alt element care corespunde legei în ştiinţele celelalte (de repetiţiune)?

Deşi am văzut că D-l Xenopol recunoaşte posibilitatea existenţei legilor istorice, când însă discută caracterul ştiinţific al istoriei, d-sa nu opune legei, din ştiinţele de repetiţiune, legea din ştiinţele istorice, ci celor dintâiu opune *seriile* istorice. *Valoarea* de căpetenie a legilor consistă în forţa lor *generalizatoare*, în puterea lor de a ne uşura cunoaşterea modului de acţiune al forţelor, în cunoaşterea fenomenelor prin generalizarea lor.

Dar, o valoare corespunzătoare o au şi seriile istorice. „Pentru ca cunoştinţa să dobândească un caracter ştiinţific, trebue să fie modelată în cadrele generale ale noţiunilor abstracte, şi aceasta se operează tot aşa de bine prin mijlocul seriei, ca prin acela al legei... Serie şi lege se echivalează sub raportul forţei generalizatoare“ (p. 131). Dacă *seria reproduce* dezvoltarea unei *succesiuni*, *legea* reproduce modul de manifestare al unei *repetiţiuni*. Şi dacă cea dintâi reproduce dezvoltarea unei succesiuni *parţiale*, legea de asemeni reproduce modul de manifestaţiune al unei repetiţiuni parţiale. Dacă legile parţiale *sunt coprinse* în altele mai *generale*, până la cele din urmă margini ale abstracţiunei posibile, seriile mai mici se incorporează de asemeni în altele mai coprinzătoare, care joacă, cu privire la seriile compozante, rolul pe care legile mai întinse îl joacă cu privire la legile mai restrânse, (p. 131).

O altă analogie consistă în faptul că legea pune în acţiune *generalizaţiunea* ca mijloc spre a împreuna în mănunchi faptele individuale identice care, cu chipul acesta pot fi cuprinse dintr'o dată. Seria însă, înlănţueşte faptele *individuale* deosebite pe firul *cauzalităţei*, (p. 132).

*

Se ştie că foarte mulţi cugetători cari au scris asupra teoriei istoriei au contestat calitatea de *ştiinţă*

istoriei, susţinând că aceasta nu ar putea să fie crijată în *sistem de adevăruri supra, sub,* sau *coordonate.* Acestora d l Xenopol răspunde: „Dar, dacă admitem *seria* ca element organizator al ştiinţei istorice, nu vedem nici o greutate ca să regăsim de asemeni în înlănţuirea succesivă, sistemul de adevăruri clasificabile care constituesc ştiinţa. Intr'adevăr, seriile mai mici sunt coprinse în altele mai largi, şi acestea din urmă constitue de asemeni lănţişoare în seriile şi mai mari, care le domină. Dar, diferitele popoare, sau deosebitele activităţi psihice ale popoarelor, pot să dea naştere la serii paralele sau coordonate, în aşa fel că cele trei condiţiuni ale existenţei unui sistem: subordonarea, supraordonarea, şi coordonarea adevărurilor se regăsesc în dezvoltare şi în istorie. O serie universală, aceea a evoluţiunei întregi, domină toată dezvoltarea, după cum în ştiinţele faptelor de repetiţiune, un mare principiu, acela al conservărei energiei le reuneşte pe toate într'un mănunchi, comun... Tot ceeace s'ar putea obiecta este că elementul *primordial,* genul de adevăruri generale conţinut în serie, *nu* este un *element ştiinţific,* fiindcă el nu reproduce, ceeace se întâmplă *totdeauna,* dar ceeace nu se întâmplă decât *o singură* dată spre a *nu* se mai reproduce“ (p. 134 şi 135).

Acestora însă se poate răspunde : «Este netăgăduit că realitatea este formată nu numai din fapte de repetiţiune, ci şi din fapte de succesiune. A nu admite acest adevăr, este a negà putinţa de a cunoaşte dezvoltarea universului, a pământului, a organismelor, a istoriei omenirei, al cărui caracter constant este de a dà veşnic naştere formaţiunelor noi, care nu se repetă nici odată. Dar dacă realitatea oferă aceste *două genuri* de adevăruri, relative la fenomenele care se repetă şi la fenomenele care se succed, şi dacă sub *celelalte* raporturi condiţiunile ştiinţei se găsesc *împlinite,* cu ce drept am exclude din câmpul ştiinţei expunerea sistemului de adevăruri asupra faptelor care se schimbă totdeauna ? (p. 125).

La obiecţiunea, că sistemul seriilor *nu cadrează* cu noţiunea de sistem ştiinţific aşa cum a fost determinată de *logica* ştiinţelor, d. Xenopol răspunde că

„această logică este *necomplectă*, că ea nu i bazată decât pe *o parte* a cunoaşterei realităţei, aceea care priveşte faptele de repetiţiune ; că logica de succesiune aşteaptă încă pe al său Aristot sau Bacon ; că logica actuală, care nu recunoaşte decât *legea* ca bază a ştiinţei, nu poate să admită un sistem de adevăruri ridicate pe o *altă bază* şi altfel constituit, decât acela care are ca element organizator noţiunea de lege ; că trebue ca filosofia şi logica unei epoce să se *conforme nevoilor spiritului*, şi că nici odată aceasta nu se poate supune rutinei filosofice. Dacă noile adevăruri, noile sisteme şi noile ştiinţi, pe care dezvoltarea spiritului le face să iasă din fundul necunoscutului, nu intră în cadrele prea strimte ale *logicei tradiţionale*, socotim că aceasta din urmă trebue *lărgită*, şi să nu respingem pe noii oaspeţi pe motivul că nu vom aveà unde să i găzduim. Aşà dar, elementele pe care se bazează caracterul ştiinţific al disciplinelor care se ocupă de succesiune, sunt : *noţiunea generală a seriei şi al sistemului pe care aceste serii îl constitue*“ (p. 136).

Dl. Xenopol recunoaşte că adevărurile istorice nu sunt *încă sistematizate ştiinţificeşte*. D-sa, ne arată *greutăţile* constituirei unei ştiinţe de serii, greutăţi pricinuite în mare parte de insuficienţa logicei actuale. Edificiul ştiinţific (ştiinţele de repetiţiune) este clădit cu ajutorul logicei *deductive* a lui Aristotel şi a logicei *inductive* a lui Bacon. Dar nici una nici alta nu sunt îndestulătoare pentru clădirea ştiinţelor istorice (de dezvoltare, de serii). Ele au nevoe de o logică cu totul *nouă*, care să aibă în vedere nu *repetiţiunea*, ci *înlănţuirea* fenomenelor care se succed (p. 115).

Pentru constituirea unei astfel de logice d. Xenopol recunoaşte că ştiinţele istorice au şi ele nevoe de un Aristot sau Bacon al lor. (Vom vedea mai departe, care ar fi după D sa bazele pe care s'ar putea ridică o logică a istoriei).

* * *

Inainte de a terminà acest paragraf, să ne oprim o clipă asupra teoriei germane a *valoarei* în istorie. După această teorie, (susţinută de D-nii Bernheim,

Windelband, Rickert, Grotenfelt şi Adler) noţiunea generală de valoare împlineşte pentru istorie funcţiunea pe care noţiunea de lege o împlineşte în ştiinţele teoretice.

In primul rând noţiunea de valoare în istorie ar servì pentru a *alege* din noianul faptelor pe cele cari prezintă *importanţă* pentru ştiinţă; în al doilea rând, ea ar puteà servì la constituirea elementului ştiinţific al istoriei ca valoare *culturală* şi *morală a faptelor spiritului.*

După o lungă şi magistrală discuţiune a chestiunei pe care o combate, Dl. Xenopol ajunge la următoarea concluziune.

„Noţiunea de valoare nu ar putea dar să servească la constituirea ştiinţifică a istoriei, pentru următoarele consideraţiuni :

a) Fiindcă ea este străină domeniului logicei fiind de natură morală.

„b) fiindcă, ea nu poate să fie absolută, şi că ştiinţa nu poate să se bazeze pe relativ ;

c) fiindcă dacă îi dăm accepţiunea de interes ştiinţific, ea aprţine întregului domeniu al cunoştinţei şi nu ar putea aşa dar alcătuì o notă distinctivă pentru istorie ;

d) fiindcă dacă o luăm în înţelesul de valoare culturală, ea se aplică întregului domeniu al ştiinţelor spiritului, ştiinţelor legilor ale acestui din urmă, tot aşa de bine ca ştiinţelor istorice ;

e) fiindcă în sfârşit ea este scoasă numai din dezvoltarea spiritului, şi nu se poate aplicà evoluţiei întregi...

„Dar din fericire, această noţiune a valorei este nefolositoare pentru a constituì istoria într'un sistem ştiinţific de adevăruri“ (p. 124).

*
* *

De asemeni o noţiune însemnată în istorie este aceea a **cauzei**, despre care am vorbit în treacăt mai sus.

Se ştie ce se susţine în genere, că scopul ştiinţei este aflarea cauzelor fenomenelor. De asemeni se ştie că mulţi filosofi au confundat, *cauza* cu *legea*, legea

cu *forța*, etc ; de aceea se impune clarificarea acestor noțiuni. Analizând aceste noțiuni dl Xenopol spune cu privire la cauză : „Spre a află cauza unui fenomen, trebue să pătrundem în secretul *genezei* lui ; numai descoperirea acestui secret mulțumește spiritul și ridică cel puțin un colț din vălul necunoscutului, care planează asupra tuturor cunoștințelor omenești ; căci numai atunci sesizăm cauza fenomenului".

«Un fenomen este totdeauna *produsul* unei *forțe* naturale lucrând în anumite *condițiuni* ale existenței... acțiunea *combinată* a acestor două elemente este *indispensabilă* pentru determinarea *aparițiunei* fenomenului. Dacă *forța* n'ar exista, ar lipsì *motorul* ; dacă *condițiunile* ar lipsi, acțiunea forței s'ar *perde* în vid. Forța și condițiunile sunt tot așa de trebuincioase producțiunei fenomenelor, ca cooperarea bărbatului și a femeei la procreațiune. Copilul nu este nici produsul tatălui nici al mamei, dar al amândurora. De asemeni și cu fenomenul, a cărui cauză trebue căutată în acțiunea combinată a celor două elemente cari îi dau naștere : forța și condițiunile.

«Cea mai bună probă că forța *singură* nu este cauza fenomenelor, consistă în faptul că aceeași forță lucrând în *condițiuni deosebite* poate să dea naștere la clase de *fenomene* cu totul *deosebite*» (p. 47, 48 și 49). De pildă forța gravitațiunei, care pe deoparte *atrage* spre pământ corpurile mai grele de cât aerul, și pe de alta *rădică* în sus corpurile mai ușoare decât aerul.

Oricine poate aprecia *originalitatea* și înalta *valoare filosofică* a acestor considerațiuni. Ele ne fac să înțelegem adevărata *cauzalitate* a fenomenelor și să o *deosebim* de legile ei, legi cu care a fost *confundată*.

«Legea, constată *modul de îndeplinire* al unui fenomen ; cauza, dă *explicația*. Legea expune *cum* fenomenul se produce ; cauza arată *dece* el se manifestează în felul acesta» (p. 38).

Așa dar orce *fenomen* este *produsul* unei *forțe* naturale lucrând în anumite *condițiuni*. *Manifestațiunea* acestor fenomene, când condițiunile rămân *aceleași*, se face într'un chip regulat, sub forma unei *legi*. Când

cunoaştem manifestarea regulată a acestui fenomen, adică *cum* el se reproduce, înseamnă, că îi cunoaştem legea. Această cunoaştere de obicei *nu* mulţumeşte spiritul nostru. El mai vrea să afle *dece* fenomenul acesta se manifestează în chipul acesta, sau, mai exact *din ce* ese el (căci, din nimic, nimic nu poate eşi), care este puterea, *forţa* care îl împinge spre existenţă, cu alte cuvinte care *este cauza* lui. Ceva mai mult, spiritul în urmă nu se mai mulţumeşte cu atât. El vrea să ştie şi *legea* cauzală: *chipul regulat* de acţiune al *forţei în ea însăşi* şi asupra *condiţiunilor*.

Cu alte cuvinte ştiinţa întâi cunoaşte legile fenomenelor, cum ele se manifestează; apoi se încearcă să pătrundă cauzele lor. Descoperirea legilor de manifestare este însă cu desâvârşire mai uşoară de cât aflarea legilor cauzale. De altfel acestea nu sunt *absolut necesare* pentru constituirea ştiinţei, ele nu sunt de cât *încoronarea* ei.

Astfel legile lui Kepler, asupra mişcărei planetelor constată regularităţi absolute care nu se abat niciodată de la modul lor de îndeplinire. Dar ele constată numai *cum* se fac aceste mişcări, după care regule; nu ni le *explică* însă, nu ne arată *de ce* aceste mişcări se efectuează astfel, care este forţa ce le împinge, *din ce* es ele, care este *cauza* lor, care este *legea* lor *cauzală*.

Legea *căderei corpurilor*, care spune că viteza lor creşte proporţional cu pătratul timpului parcurs, ne arată *chipul* cum se efectuează căderea, legea acesteia; nu ne arată însă şi *cauza* acestei căderi şi *legile* ei, *explicarea* fenomenului căderei. Explicarea cauzală era firesc să vie *în urmă*. Şi într'adevăr, după câţiva ani Newton arată *cauza* căderei corpurilor formulând legea *gravitaţiunei*: corpurile se atrag în proporţie directă cu massele şi în proporţie inversă cu pătratul distanţelor.

După cum recunoaşte şi Wundt, legile lui Kepler aduc astronomiei mai multe servicii decât legea lui Newton. Cele dintâiu erau suficiente pentru ştiinţă, cestelalte sunt un lux, o încoronare a ştiinţei, deşi îşi au şi ele utilitatea lor.

In genere legile de manifestare formulează fapte *empirice*, cele cauzale introduc un element *nou, intelectual* şi adesea *ipotetic*, el este *în urmă adăogat* la lege şi nu face parte din ea, (p. 38—41).

Cauzele sunt şi ele de două feluri: cu privire la *efectele* lor: de repetiţiune şi de succesiune:

a) „Cauza, care în faptele de *repetiţiune* derivă dintr'una sau mai multe forţe, lucrând printr'un *singur* grup de *condiţiuni, coexistă* cu efectul, nu-l precede în timp.

b) „Cauza, care este *incorporată* într'o serie de fenomene, este anterioară efectului. Dar această cauză ia dejà caracterul de succesiune...

„Caracteristica esenţială a cauzalităţei de repetiţiune este *concomitenţa* cauzei şi a efectului" (p. 63).

O altă caracteristică a cauzalităţei faptelor de repetiţiune este că ea se manifestează de asemeni sub formă de lege, ca şi fenomenele pe care le explică (p. 64).

A treia caracteristică este: „cauzalitatea în faptele de repetiţiune este de scurtă durată şi mergând din cauză în cauză ne isbim numai decât de necunoscutul cauzelor ultime" (p. 68).

Cu privire la fenomenele ce cauzalitatea leagă între ele, cauzele sunt iarăşi de două feluri: cauzele fenomenelor de *repetiţiune*, despre care vorbirăm şi cauzele fenomenelor de *succesiune* despre care vorbim acum.

Cele dintâiu, legând fenomene care se repetă, pot să ia forma de *lege* şi să dea astfel naştere legilor *cauzalităţei* acestor fenomene, adică legilor, regulelor care ne arată fundamentul explicativ al fenomenelor. „Dar cauzalitatea în succesiune legând fenomene totdeauna *deosebite*, manifestarea ei sub forma de lege (regulă, (N. T. C.) devine imposibilă, şi trebue să adopte singura formă ce timpul (elementul *timp*, N. T. C.) i-o îngădue, forma *serială*", (p. 71).

O altă deosebire între aceste două cauzalităţi consistă în aceea că în fenomenele de repetiţiune, căutând să stabilim cauzele, ajungem din cauză în cauză *numai decât* la cauza *ultimă*, adică *inexplicabilă*; pe când în fenomenele de repetiţiune firul

cauzalităţei este aşa de *lung* încât el pierzându-se în infinit cauza ultimă se pare eliminată.

D-l Xenopol formulează astfel aceste trei deosebiri:

1) „In cauzalitatea de repetiţiune cauza este concomitentă cu efectul; în cauzalitatea de succesiune ea precede totdeauna efectul.

2) „In cauzalitatea de repetiţiune cauza ultimă înconjoară de foarte aproape cunoscibilul (fenomenele sau forţele ce le cunoaştem, N. T. C.); în aceea de succesiune cauza ultimă este asvârlită la infinit.

3) „Cauzalitatea de repetiţiune se manifestează sub formă de legi; aceea de succesiune sub formă de serii“ (p. 82).

Trebue însă să recunoaştem că între cele două forme ale cauzalităţi sunt adesea *tranziţiuni insensibile*. „Cauzalitatea de repetiţiune se *modifică* din ce în ce, pentru a devenì cu vremea cauzalitate de succesiune. Când dezvoltarea predomină repetiţiunea, aceasta din urmă cu vremea îşi perde însemnătatea ce o aveà, şi succesiunea devine partea de căpetenie a fenomelor, aceea care isbeşte spiritul şi i se impune“) p. 82 şi 83).

CAP. II

Metoda Istorică

Scopul Istoriei

Ceea ce spunea Berthelot (*La Synthèse Chimique*) despre chimie: „chimia își crează singură obiectul studiilor sale", se poate spune despre istorie; cu deosebire că, chimia *crează corpuri noi*, pe când istoria *reînviază pentru mintea noastră*, fapte care au existat într'adevăr, dar pe care timpul ce le-a dat naștere, le-a șters apoi pentru totdeauna din domeniul existenței.

De aceea, după cum am văzut, sarcina istoricului este îndoit de grea decât a celorlalți oameni de știință. Căci pentru aceștia fenomenele ce studiază *există actualmente* și rolul lor se mărginește în a le *stabili*, a le *observă*, a descoperi și a formulă legile lor de manifestare sau chiar *cauzalitatea*; pe când istoricul *nu* are în față fenomenele ce studiază, el trebue mai întâi să le *reînvieze*, să le redea aparența vieței perdută, să le *evoace* prin cercetări și printr'o intuiție *specială*, din noianul trecutului, peste care timpul și-a așternut pulberea anilor, și numai în urmă să stabilească înlănțuirea fenomenelor în serii istorice, să le studieze științificește.

De aceea și metoda istoriei va fi deosebită de a celorlalte științe.

Studiul metoadei însă, d-l Xenopol îl mărginește la *stabilirea faptelor istorice* și a cauzelor, neglijând chestiunile de detaliu. De aceea ne vom încercă să

împlinim în parte micile lipsuri, folosindu-ne în deosebi de studiul ilustrului istoric *G. Monod* asupra metoadei istorice.

Chestiunea care preocupă pe d-l Xenopol în acest capitol este *descoperirea* faptelor istorice necunoscute prin mijlocul faptelor cunoscute.

Pentru aceasta, istoria poate ea *folosi*, şi în ce *măsură*, cunoscutele metode *inductive* şi *deductive*? Aci se impune o deosebire. Istoria utilizează aceste metode numai în două cazuri : a) când este vorba să stablilească faptele de *repetiţiune*, care dau naştere celor de succesiune, celor istorice. «Astfel vom puteà totdauna stabilì, pe cale inductivă, principiile generale, care reglementează faptele de repetiţiune, şi vom puteà să deducem din aceste principii generale faptele individuale» (p. 466); b) în al doilea rând istoria utilizează aceste metode în stabilirea *legilor abstracte ale dezvoltărei*, care au de asemeni o aplicare universală, în toate timpurile şi la toate grupurile omeneşti. Astfel legea de dezvoltare de sus în jos a fost formulată pe cale inductivă (p. 467). Insă pentru stabilirea *faptelor propriu zise istorice*, a faptelor care nu se repetă, ci se *succed*, aceste două metode sunt *inutilizabile*. De aceea D-l Xenopol se încearcă să stabilească o *nouă* metodă, *specială* istoriei, metoda de *inferenţă* [1]). «Inferenţa consistă în a conchide dela existenţa unui fapt la aceea a unui alt fapt, pe care acesta presupune neapărat. Inferenţa este aşa dar o operaţiune a inteligenţei prin care, fiind date unul sau mai multe *fapte cunoscute* prin atestare directă, se conchide la existenţa altor fapte sau cauze *individuale*, care *nu* ne sunt cunoscute prin atestare directă» (p. 469).

Metoda inferenţei însă, neapărat, nu are decât o valoare *ipotetică* şi adevărurile stabilite de ea au nevoe să fie *verificate*. Dl. Xenopol crede că această ve-

1) Expresiunea *inferenţă*, de obicei se întrebuinţează ca sinonimă *inducţiunei*. D. Xenopol o socoteşte ca făcând parte din procedeul general de inducţiune, cu deosebire că ea formează un procedeu particular istoriei, o operaţiune logică care consistă în a descoperi „necunoscutul *individual* prin mijlocul cunoscutului tot *individual*.“

rificare nu se va putea obține printr'o *altă* operațiune logică, ci prin *fapte* (p. 471). Pentru înțelegerea acestui nou principiu al logicei istoriei, autorul examinează mai întâi *caracterul ipotezei* în științele de *repetițiune*, care este o încercare de a stabili un fapt *general*, adică o *lege* prin mijlocul oarecăror *fapte direct cunoscute*. Când însă este vorba de *verificarea* acestor ipoteze, d sa găsește că teoreticianii, nefăcând o *deosebire* între fenomenele *universale* cu privire la spațiu și timp și acelea care, deși sunt universale prin raport la timp (se repetă N. T. C.), sunt *individualizate în spațiu*, (fenomenele istorice)—au săvârșit o greșeală. Căci «spre a verifica o ipoteză care se referă la *prima* clasă de fapte, *noțiunile generale concordante* și *constante* sunt *suficiente*; pentru a verifica însă o ipoteză relativă la a doua, trebue ca faptul *individual* presupus să se arate *el însuș* observațiunei... Această constatare ne dă mijlocul de a ne da bine seamă de *natura* și *condițiunile* ipotezei în științele *istorice*. In aceste din urmă, faptul este *individualizat* nu numai cu privire la *spațiu*, dar deasemeni cu privire la *timp*, fiindcă ele nu se mai reproduc în chip identic în decursul vremei, împrejurări care esclud posibilitatea de a formula legi de producțiune ale fenomenelor succesive. Verificarea ipotezei în istorie va avea dar nevoe cu atât mai mult de o *confirmare directă*. Această confirmare nu poate să fie dată, pentru faptele care numai sunt, decât prin atestațiunea *isvoarelor*, monumentelor și documentelor trecutului" (p. 473).

Am văzut până acì care este metoda specifică istoriei cu privire la stabilirea *faptelor*, precum și modul *verificărei* ipotezelor, cari stabilesc aceste fapte. Să vedem cum se aplică această metodă la stabilirea **cauzelor** fenomenelor istorice.

Aci greutatea este mai mare, căci în istorie efectul nu ese nici odată în mod *necesar* din cauză. Aceasta din urmă poate da naștere la mai *multe* efecte, dintre care numai acela care s'a realizat, *prin faptul acestei realizări* devine *necesar*, fatal (p. 474). Și după cum, din această cauză și din altele pe care le-am arătat mai sus, efectul unei cauze nu se poate *prevede* cu preciziune, tot astfel nici cauza *trecută* a unui

efect actual nu poate fi stabilită cu preciziune. „Cu alte cuvinte, pe când în ştiinţele teoretice, şi pentru faptele coexistente (de repetiţiune, N. T. C.) ale trecutului, ca şi pentru legile abstracte de dezvoltare, adevărul poate să fie stabilit prin operaţiunele inducţiunei şi deducţiunei — în domeniul faptelor succesive, *inferenţa* nu poate conduce decât la adevăruri *probabile*, a căror *confirmaţiune* trebue totdeauna aşteptată dela atestarea *directă*“ (p. 474). Nu trebue uitat însă că *raţionamentele* cu ajutorul cărora stabilim concluziunea în inferenţă (în metoda inferenţei, care după cum am spus face parte din metoda de inducţiune, N. T. C.) se bazează de asemeni pe *elemente generale*, pe *premise universale*, şi că numai *rezultatul final* (concluziunea N. T. C.) vizează elementul *individual* (p. 478).

*

Spre a face din acest rezumat fugitiv al operei D lui Xenopol o lucrare cât mai complectă, nu numai asupra problemelor generale, dar şi asupra chestiunilor de *detaliu* care interesează istoria, am crezut necesar să arătăm în scurt care sunt părerile distinsului istoric francez *G. Monod* cu privire la unele chestiuni de istorie, la care D-l Xenopol nu s'a putut opri, dar pe care le credem *folositoare* publicului căruia se adresează studiul nostru.

După Monod — care, în multe privinţi, este un adept al teoriilor d-lui Xenopol, — alcătuirea ştiinţei istorice se face prin mijlocul a două feluri de operaţiuni: analiza şi sinteza[1]).

Analiza este formată din două părţi: critica *izvoarelor* şi critica *faptelor*. In prima parte, ea este o ştiinţă de observaţiune (p. 373); îşi pierde însă acest caracter în a doua parte (p. 374), când intervine elementul subiectiv (p. 384). Isvoarele sunt de mai multe feluri: *operile*, *actele* şi *monumentele*.

Cele dintâi pot fi *scrieri* propriu zis *istorice*: genealogii, cronologii, anale, cronici, memorii, biografii,

1) Vezi „De la Methode dans les Sciences“, — Histoire, par G. Monod, p. 367 urm. (2-ème éd.).

istorii ; sau scrieri *ne* istorice, dar de care istoricul se poate servi ca de isvoare : opere literare, filosofice, teologice, juridice, economice, ziarele, etc.

Actele sunt documente care nu au caracterul de opere, în ele sunt consemnate fapte ale vieţei publice sau private, or care ar fi scopul pentru care au fost făcute : fie că au fost făcute cu scopul de a păstrà amintirea unui fapt actual pentru viitor, fie că au un scop juridic, economic etc. Ex. un act autentificat de o instanţă judecătorească, etc.

Al treilea grup este constituit din *monumente* adică din lucruri şi edificii care pot să servească ca documente istoriei, cunoaşterei trecutului, fie că sunt făcute cu un *scop istoric*, cum sunt : monumentele comemorative, arcurile de triumf, columnele, medaliile ; fie că sunt făcute cu un scop *utilitar :* construcţiunile de tot felul, obiectele de artă, mobilier, îmbrăcăminte, tot felul de ustensile, monede, portrete‘ peceţii, etc.

Studiul *clasificărei* şi *interpretărei* acestor isvoare a dat naştere mai multor discipline, reunite sub numele de ştiinţe *accesorii* istoriei. Ele constituesc partea preparatoare criticei istoriei şi sunt : *paleografia*, ştiinţa scriiturilor vechi, *diplomatica*, aceea a diplomelor, *epigrafia* aceea a inscripţiunelor, *sfragistica* aceea a peceţilor, *blazonul* aceea a armelor familiare, *numismatica* aceea a monedelor, *arheologia* aceea a monumentelor şi obiectelor de orice natură care ne fac cunoscută viaţa trecutului.

Critica isvoarelor cuprinde două chestiuni : chestiunea de *autenticitate*, aceea de a se şti cărei epoce şi cărui autor aparţine un document, şi dacă n’a fost făcut cu gândul de a ne înşela asupra originei şi naturei sale ; şi chestiunea de *autoritate*, adică gradul de credinţă ce trebue să dăm unui isvor.

Critica *faptelor*. Ea consistă în a stabili gradul de credinţă al fiecărui fapt în parte şi în a-i fixa data şi locul în lanţul faptelor istorice. Ea nu poate fi deci tocmai separată de chestiunea de *autoritate*.

Sinteza istorică. Critica izvoarelor şi a faptelor este preliminariul istoriei. Faptele şi monumentele acestea nu formează decât un muzeu, o colecţiune

de lucruri fără viaţă. Ele se adresează unei curiozităţi senzaţionale şi neştiinţifice atâta cât nu sunt aranjate, atâta timp cât nu sunt coordonate, ca să reconstituiască în mintea noastră acel tot plin de viaţă, din care au făcut parte şi care s'au cufundat pentru totdeauna în mormântul veacurilor. Atât timp, cât ele nu ne vor face să cunoaştem, şi să înţelegem dacă e cu putinţă, ansamblul şi condiţiunile de viaţă ale societăţilor şi, dacă nu legile cel puţin marele linii de dezvoltare ale omenirei. Pentru a face să reînvieze acest trecut din rămăşiţele şi ruinele rămase, este nevoe, pe lângă cunoaşterea obiectivă a acestora, de un element subiectiv, de imaginaţiunea istoricului. Nu-i destul să cunoşti elementele disparate ale unei societăţi dispărute. Trebue să ai puterea de a le da viaţa ansamblului, de a le face să trăiască şi să palpite; istoricul este un savant când studiază trecutul, dar când îl reconstrueşte este un artist.

*

Scopul istoriei. Totodată cea mai firească şi mai nenorocită tendinţă în studiul fenomenelor sociale, care privesc pe om mai de aproape, şi tocmai din această pricină, a fost de a le privi nu prin lentila adevărurilor obiective, ci prin a capriţioaselor noţiuni „bine" sau „rău". Şi fiindcă ele n'au fost privite din punct de vedere ştiinţific, ci din punct de vedere moral, ştiinţa lor nu este încă nici astăzi bine constituită. Dar, ce zic? Astăzi chiar mai sunt scriitori, (unii dintre ei sunt academiciani, etc) care nu numai că au această nenorocită tendinţă, dar se încearcă s'o impună şi altora, susţinând de pildă, că istoria ar avea un scop *moral*, sau *patriotic* (?). Aceştia nu pot pricepe cum istoria ar putea să fie o *ştiinţă*, cum ar puteà să aibă *scopul* în *ea însăşi*, în *cunoaşterea trecutului*. Pentru ei, ea nu i decât un *mijloc* de *educaţiune*, etc.

Aceiaş regretabilă dar explicabilă confuziune o fac aceia care susţin de pildă, că *arta* nu are un *scop prin ea însăşi*, adică acela de a creà frumosul, ci că ea ar avea un scop *moral* atc. Toţi acei care nu-s

capabili să priceapă o disciplină ştiinţifică sau o manifestare artistică, reduc totul la concepţiunea vagă, simplistă şi populară a *moralei*, aceea care contrazice pretutindeni realitatea.

Acelaş lucru se poate spune şi despre aceĭ care atribue istoriei rolul *cenzural*. Tratatele de istorie (extrem de numeroase) în care autorii lor insultă sau blamează, laudă sau apostrofează evenimente şi oameni care nu mai sunt, îţi inspiră dezgust sau milă. Autorii lor se aseamănă cu fizicianul, sau cu chimistul care ar blama trăsnetul sau substanţele toxice, sau cu copiii care laudă sau blamează natura, după cum zilele sunt senine şi calde sau posomorâte şi reci, fără să poată pricepe determinizmul rece şi inevitabil al naturei, torentul impetuos şi nestrămutat al destinului.

După cum spune foarte bine D-l Xenopol: „Istoria omenească, ca şi acea a dezvoltărei întregi, este o disciplină ştiinţifică care are scopul, în primul rând, ca orce ştiinţă, *stabilirea veridică a faptelor*; apoi într'un chip cu totul particular, şi cu mai multă insistenţă decât celelalte ştiinţe, căutarea *legăturei cauzale*. care înlănţueşte întâmplările unele cu altele". (p. 137).

Scopul istoriei este, sau mai bine zis ar trebuì să fie, cunoaşterea şi explicarea trecutului. Nici o altă idee san un alt sentiment nu trebue să călăuzească pe istoric ca pe orce om de ştiinţă, decât cunoaşterea adevărului şi arătarea lui într'o formă limpede.

Spre a cunoaşte de pildă trecutul nostru, — fie în vederea înţelegerei prezentului, fie pentru o nouă orientare în viitor, fie spre a face educaţiunea tineretului, fie spre a întărì ideia naţională sau a apără anumite interese naţionale, fie pur şi simplu ca să ne satisfacem curiozitatea sau nevoia ştiinţifică de a cunoaşte acest trecut, — orcare ne-ar fi scopul, el nu poate fi mai bine atins decât prin *cunoaşterea obiectivă a adevărului* orcare ar fi el.

Istoriile, care luându-şi acest nume falşifică adevărul crezând că servesc un popor, nu sunt nici opere patriotice, fiindcă înşală; nu sunt nici opere ştiinţifice, nu sunt nici opere educatoare, nu sunt decât primejdioase pamflete. „Este totdeauna primejdios,

ziceà marele istoric Fustel de Coulanges. de a confunda patriotismul, care este o virtute, cu istoria care este o ştiinţă".

Istoriile acestea neavând nici o însemnătate, să trecem la istoria-*cenzură*, care la prima vedere s'ar părea că reprezintă adevărata tendinţă a istoriei. Dar, care este pretenţia ei? Ea îşi ea rolul de a *judeca* faptele, de a le aprecià, de a arătà care trebuesc pe viitor *evitate* şi care *imitate*.

O astfel de istorie deşi se apropie mai mult de adevărata concepţie a istoriei, totuş nu merită numele de ştiinţă. Căci istoricul, fără să vreà, va redà trecutul în aşà fel încât el să *nu reprezinte* adevărata *realitate*, dar ca să *dovedească* de pildă că părerile sale politice sau sociale sunt întemeiate, sau anumite idei preconcepute sau teorii. D-l Xenopol dă ca exemplu pe marele scriitor francez Hippolyte Taine. D-sa arată, ca de altfel şi alţi istorici, cum în monumentala sa lucrare: „Les origines de la France contemporaine", Taine vroind să probeze că „Revoluţiunea era inutilă,—„nu a făcut o lucrare istorică, ci o operă de partid. De ce? Fiindcă în loc de a căutà legătura necesară a faptelor pe care le studia, el le-a judecat şi le-a blamat, ca şi când aceste fapte ar fi putut să fie altfel decât acelea care au fost; fiindcă el a părăsit adevăratul teren al istoriei („p. 148 şi 149). Cum ar fi putut el scăpà de acest neajuns? Nu vedem altul decât să se fi abţinut să judece şi să aprecieze evenimentele şi personalităţile şi să-şi fi mărginit expunerea la stabilirea faptelor şi a cauzelor... Orce istoric, care se va încercà să *judece* evenimentele, le va judecà *în felul său*, adică după *individualitatea* sa particulară. Dar acest element *individual* tocmai *exclude* caracterul *ştiinţific* (al operei. N. T. C.) (p. 149 şi 150).

D-l Xenopol recunoaşte însă că rolul istoricului nu trebue să se mărginească la „*catalogarea faptelor*; el trebue să *rezume* acţiunile pe care le expune, în propoziţiuni şi fraze; să pună deosibitele fapte în *legătură* unele cu altele; să extragă *sensul* lor intim; să calculeze influenţa lor... O atare aplicare a facultăţei de

a judeca nu ar puteà fi exclusă din istorie“ (p. 151, 152). Cu alte cuvinte istoricului îi sunt îngăduite *numai* judecăţile pe care *relaţiunea faptelor însăşi* le provoacă între noţiunile care le *reprezintă*. De îndată însă ce istoricul vroeşte să pue aceste fapte în legătură cu o *convingere* sau o *idee generală* a spiritului său, el introduce în opera sa un element *personal, antiştiinţific*, (p. 152, 153). A păstra această măsură este a face dovadă de tact ştiinţific în istorie.

In rezumat iată principiile stabilite până aci, şi care constituesc bazele pe care putem clădì logica istoriei, adică a dezvoltărei care priveşte în special *spiritul omenesc:*

„1. Ştiinţa *este* imaginea *intelectuală a* universului, ea reproduce noţiuni şi relaţiuni reale între fapte, iar nu numai, abstracţiuni *ale spiritului nostru.*

„2. *Universul* există *şi se* transformă. *Spiritul* ia cunoştinţă *de* una *sau de* alta *dintre aceste* două părţi *ale existenţei, după cum ea întoarce spre el una sau cealaltă dintre* feţele sale.

„3. *Ştiinţele se* împart *în* două *mari* ramuri: *acelea care se ocupă cu faptele de* repetiţiune,—*ştiinţe de* legi *sau* teoretice, *şi acelea care se ocupă cu faptele* succesive,—*ştiinţe de* serii *sau* istorice.

„4. *Faptele* succesive *se* deosebesc *de acelea de repetiţiune prin singura împrejurare că sunt* individualizate *de* timp, *adică nu se* produc *de cât o* singură dată *şi* nu *se* repetă nici odată *într'un* mod identic. *Cu privire la* spaţiu, *faptele succesive ca şi faptele de repetiţiune pot să fie de asemeni individuale, generale şi chiar universale.*

„5. *Toate* faptele *sunt* produsul forţelor *naturale care se* incorporează *în* condiţiunile *existenţei.*

„6. *Când cunoaştem* modul *de* acţiune *al* forţei *şi felul de a elabora* condiţiunile, *pătrundem* cauza fenomenului.

„7. Modul *de* manifestare *al unei* forţe *este* totdeauna indentic lui însuşi *şi* nu *prezintă* excepţiuni. *El constitue ceeace se numeşte* lege abstractă.

„8. *Când* legea *trece prin* condiţiuni *care se* reproduc totdeauna aceleaşi, *ea dă naştere unei* pro-

ducțiuni **regulate** *a fenomenelor universului,—legea* **concretă** *sau legea de manifestare a fenomenelor. Când legea trece prin condițiuni care se* **schimbă totdeauna.** *ea dă naștere* **seriilor de desvoltare.** *Legile* **abstracte** *care regulează modul de acțiune al* **forțelor** *naturale, au dar ca* **rezultat,** *pentru faptele de* **repetițiune** *: legile* **concrete** *; pentru faptele de* **succesiune : seriile.**

„9. *Cele două clase de științe sunt* **sisteme** *de* **adevăruri generale** (*supra-sub și coordonate*), *unele de* **repetițiune** *altele de* **succesiune.**

„10. *Științele de* **repetițiune** *sunt* **superioare** *acelora de succesiune întrucât privește* **ușurința** *de a* **stabili adevărul** *asupra* **existenței faptelor.** *Ele* **sesiesază** *faptele într'un mod* **imediat,** *pe când științele de succesiune nu pot să o facă decât într'un mod* **imediat.**

„11. *Științele de repetițiune sunt* **inferioare** *acelora de succesiune, cu privire la stabilirea* **cauzelor** *care pentru cele d'intâi, ating* **numai decât necunoscutul,** *pe când pentru cele din urmă,* **cauza ultimă,** *pentru partea* **generală** *a dezvoltărei, este aruncată la* **infinit** *și așa dară poate să fie* **neglijată.**

„12. *Istoria propriu zisă, aceea a* **spiritului** *omenesc are de luptat contra elementului* **subiectiv** *și* **antiștiințific** *al raportului faptelor cu* **valorile** *făurite de conștiința omenească, element care* **împiedică reconstituirea reală** *a faptelor și în deosebi* **explicațiunea** *lor* **cauzală.** *Ea a dobândit caracterul* **științific** *și îl dobândește zilnic, pe măsură ce acest element subiectiv este* **neutralizat** *de progretele* **obiectivității** *și de* **unificarea valorilor** *în toate spiritele.*

Acestea sunt *principiile* pe care se razimă logica istorică. Să vedem acum care sunt *elementele* pe care istoria trebue să le ia în considerațiune, spre a puteà *expune* și *explica* *științificește* trecutul, spre a *reproduce realitatea faptelor* și realitatea *resorturilor* care le-au împins la lumina zilei.

Aceste elemente sunt:

1. *Factorii constanți* ai istoriei, care *prezidă* la dez-

voltarea deosebitelor grupuri din care omenirea este alcătuită.

2. *Forţele* istorice, care *determină* această dezvoltare.

3. *Materialul* istoriei, asupra *căruia lucrează* forţele.

4. *Seriile* istorice, *rezultat* al acţiunei forţelor asupra materialului istoric, (p. 163).[1])

[1]) Să se noteze că ne-am luat îndrăsneala să subliniem chiar în citaţiunile autorului, expresiunile cari ni s'au părut că reprezintă idei asupra cărora trebueşte atrasă atenţiunea cititorului, spre a uşura munca acestuia şi a economisi explicaţiunile noastre.

PARTEA II-a

Elementele istoriei

CAP. I.

Factorii istoriei

Factorii **constanți**: [1]) Rasa; Caracterul național; Continuitatea intelectuală; Mediul extern.

Factorii **variabili**: Mediul intern; Mulțimile și conducătorii (G. Le Bon).

---

1) Denumirea aceasta ar lăsà să se înțeleagă că sunt și factori *variabili* în istorie. D. Xen. însă nu vorbește nicăieri despre acești factori; totuși la pag. 238 deschide capitolul: „Auxiliarii evoluțiunei", în care se ocupă de mediul intelectual (intern), de instinctul de conservare, de elementul individual, etc., socotindu-i ca „forțe secundare care însoțesc evoluțiunea" (p. 238). Bazați însă pe principiile stabilite de însuși d. Xenopol, dintre factorii socotiți ca auxiliari ai istoriei am extras *modiul intelectual*, etc., după cum vom vedea, socotind pe aceștia nu atât ca *forțe* istorice, cât mai ales ca factori variabili. Am deschis un capitol intitulat *forțele* istorice. Am socotit evoluțiunea ca forță *principală*, iar forțe *secundare*, instinctul de conservare, etc. De altfel, la finele lucrărei se află în traducere tabla de materie a operei d-lui Xenopol lângă tabla de materie a lucrărei noastre, spre a se vedea mai bine în ce măsură am modificat expunerea d-lui Xen. și dacă ea o alterează sau nu.

PARAGRAFUL I.

Factorii constanți

Istoria *omenirei* se desvoltă prin *intermediarul grupurilor* de oameni mai mult sau mai puțin numeroși, aceste bucăți deosebite ale genului omenesc locuesc regiuni deosebite pe suprafața pământului. Dezvoltarea acestor grupuri va *atârna* dar mai întâi de *structura corpului* și a *spiritului indivizilor* care le compun ; apoi de condițiuni pe care *natura* înconjurătoare le *impun* acestei dezvoltări.

Rasa și *mediul extern* vor fi elementele ce se vor întâlni la baza orcărei istorii. Dar aceste elemente nu vor face decât să pue jaloane pentru *direcțiunea* ce ea va urma ; să arate *înălțimele* până unde se va puteà ridicà ; să imprime culoarea *particulară*, dar *fără* să exercite asupra *fuptelor* ce ea prezintă nici o acțiune *modificatoare*.

Mediul va *înlesni* avântul unor anumite facultăți, unor anumite aptitudini, după cum va putea să *împiedice* pe altele prin obstacole mai mult sau mai puțin grele de trecut. *Rasa* va dărui poporului o oarecare *putere spirituală*, o oarecare putere de *idei*, de *sentimente*, de *voințe*. Dacă spiritul poate să lupte [1]) contra naturei înconjurătoare, spre a o stăpâni și a o face să slujească nevoilor omului, să biruiască, cel puțin până la un oarecare punct, piedicile pe care ea le opune expansiunei lui — el nu poate nimic să încerce contra rasei care tocmai i-a măsurat gradul de putere intelectuală de care el dispune în lupta contra naturei. *Așa dar, pe când spiritul poate să domineze mediul, cel puțin în anumite margini, el este totdeauna stăpânit de rasă.*

In toate cazurile, aceste elemente ale rasei și ale

[1]) A se vedea asupra întrebuințărei expresiunei *luptă* și al înțelesului științific al acestei noțiuni: Tiberiu Constant — *Lupta, Solidaritatea socială și Morala*, în „*Noua Revistă Română*“ din 27 Dec. 1909, București; în care de altfel s'au strecurat, din vina unui corector puțin priceput, erori grosolane de tipar și chiar omisiuni de propozițiuni.

mediului pot să fie socotite ca *constante*, adică ca *independente* de orce *schimbare*.

A. **Rasa**, — Mulţi autori contestă existenţa raselor socotind ideia de rasă ca o simplă ipoteză (Henri-Thomas Buckle, Mongeolle, Lacombe, etc.). Pentru acesta din urmă noţiunea de rasă este o „entitate a spiritului nostru ; realitatea este individul". Criticând această teorie d. Xenopol spune: „D. Lacombe pare că nu ia în consideraţie existenţa a *două feluri* de mediuri : mediul *fizic* care este dat prin natură, asupra căruia omul nu poate să'şi exercite influenţa decât foarte puţin şi care condiţionează dezvoltarea popoarelor, şi mediul *intelectual*, care este produsul spiritului şi geniului rasei, al poporului care-i dă naştere, dar care, odată constituit, reacţionează asupra acestui spirit şi asupra acestui geniu, pentru a le consolidă. Dacă grecii dezvoltară artele plastice, filosofia, poesia epică şi dramatică, n'au fost instituţiunile care-i împinse la acestea, ci *dispoziţiunile înăscute* ale spiritului lor, care îi forţa să sculpteze, să inventeze admirabila coloană, să creeze teatrul *fără să voiască*. Este adevărat că aceste creaţiuni realizate, influenţară asupra creaţiunilor ulterioare, provocând perfecţionarea lor continuă. Dar cea dintâi mişcare ce împinse pe greci spre aceste producţiuni ale spiritului lor, prima lovitură nervoasă care provocă mâna lor să prindă dalta, limba lor să îngâne versuri, *trebuiă să provie din interior, din constituţia intimă* a fiinţei lor" (p. 166, 167). Apoi citând părerile lui Lazarus şi Steinthal, spune : „decăderea naţiunilor, sub acelaş cer care a văzut progresul lor, dovedeşte că acesta din urmă nu atârnă de condiţiunile în care ele trăesc, şi că spiritul, prin el însuş, joacă aci un rol destul de însemnat" (p. 165).

Cu privire la definiţia rasei, autorul admite definiţia lui Taine, care spune : „ceeace numim rasă, sunt *dispoziţiunile înăscute* şi ereditare, pe care omul le aduce cu sine la lumină şi care de obicei se manifestă prin deosebiri în temperament şi în structura corpului. Este cel d'ntâi şi cel mai bogat isvor al acestor forţe de căpetenie din care decurg evenimentele istorice».

Dar *rasa* nu trebue să fie confundată cu *caracterul istoric*, cum a făcut d-l G. Le Bon, căci, spune d. Xen.: „rasele sunt într'adevăr *ireductibile*, ca înotătoarele peştelui, ciocul paserei, sau dintele carnivorului; dar acestea nu sunt de loc *produse istorice*, sunt *formaţiuni organice* create în timpul *epocelor geologice*, prin acţiunea atotputernică a mediului exterior asupra organismului omenesc. Caracterul *istoric* al popoarelor este din potrivă un produs al *reacţiunei evenimentelor* asupra fondului *animal organic*. Acest caracter poate să se *schimbe* în cursul evenimentelor“ (p. 174).

Faptele sunt mai complicate decât s'ar crede, totuş se prezintă în aşa fel, în cât socot că, dacă le-am privi dintr'un punct de vedere mai general şi înlăturând prejudecăţile, ele ar puteà fi mai bine înţelese.

Realitatea politico socială [1]) prezintă un fapt general de o însemnătate enormă. Deosibitele *grupuri* de oameni din care este alcătuită omenirea, diversele *naţiuni*, diversele toturi, pe lângă asemănări prezintă între ele *deosebiri*, câteodată foarte *mici*, altă dată enorm de *mari*, atât ca *înfăţişare organică generală*, cât şi din punctul de vedere al elementelor constituente, al *indivizilor* ce le alcătuesc. Deosebirile dintre indivizii diverselor popoare sunt de două *feluri*: deosebiri *fizice* şi deosebiri *spirituale*. Cu alte cuvinte fiecare individ dintr'un popor are caracteristice fizice şi spirituale care-l fac să se asemene [2]) cu ceilalţi indivizi ai poporului din care face parte şi să se deosebească de indivizii care alcătuesc alt popor. (Neapărat nu totdeauna indivizii care prezintă aceste asemănări fac parte din *aceiaş* unitate *politică*).

Ei alcătuesc la olaltă o *rasă*. Privită la un moment dat, rasa prezintă anumite însuşiri, care sunt însuşirile indivizilor generalizate. Când ele sunt de ordin *fizic*, material se zice că constituesc caracteristica *rasei*, când însă ele sunt de ordin spiritual se

1) Vezi şi Tiberiu Constant: „Publicul şi Pressa“ (p. 4 şi 5. Bucureşti 1913).

2) Vezi totuş: Tiberiu Constant: „Suflete Ciudate“, cu un studiu de psihologie patologică (p. 10 şi urm. Bucureşti 1911).

zice că alcătuesc *caracterul istoric* sau *național*. De asemeni că rasa ar fi un produs organic de origină geologică, pe când celalt un produs spiritual al evenimentelor istorice. Cu alte cuvinte caracterul rasei și caracterul istoric sunt două produse *deosebite*. Dar, acești autori mai admit că rasa este caracterizată și prin însușiri de ordin spiritual, *confundând* de astă dată două noțiuni pe care le prezentau ca fiind așà de deosebite.

Așa D l Xenopol zice la p. 178 „Spiritul este dar un element tot așà de însemnat în constituția rasei ca și elementele materiale care o caracterizează la exterior". Ceva mai mult, D-l Xenopol mai spune cu multă dreptate la pag. 178 și 179: „Elementele *intelectuale* care concură la alcătuirea raselor și naționalităților, se vor *coborâ* dar mereu mai adânc în constituția lor *sanguină* și *nervoasă*, și se vor *transmite* nu numai pe calea *intelectuală exterioară*, dar de asemeni prin aceia care se ascunde în adâncimile ființei, prin *ereditate*. Mai mult, aceste elemente intelectuale, lucrând asupra nervilor, vor *modifica*, cu vremea aparatul *originar* așa cum a fost pecetluit cu sigiliul primordial al constituțiunei *fizice*.

Din aceste scurte și necomplecte considerațiuni rezultă că noțiunea de rasă referitoare la omenire nu este încă bine stabilită. Nu mai vorbim de științele naturale propriu zise (zoologice) unde noțiunele de specie, rasă, varietate sunt așà de vagi și de controversate !

Dar rasele omenești astăzi, din cauza legăturelor dintre diversele grupuri (legături provenite din colaborare sau din luptă), sunt amestecate în așà fel în cât rasele primitive aproape au dispărut, dând loc la amalgamuri de deosebite combinații; „rasele omenești nu există de cât în mod excepțional și în reprezentanții lor cei mai inferiori, ca curate de orce amestec", zice D-l Xenopol (p. 180).

Totuș într'o oarecare măsură ținându-se seamă că „amestecul de rase deosebite are de rezultat să facă totdeauna compoziținea să încline spre elementul dominant" (p. 181), se poate într'o oarecare măsură stabili caracterul fiecărei compoziținni.

Citând cuvintele d-lui Gustave Girard (Les sélections sociales), spune: „factorul rasă întrece cu mult factorii geografici şi istorici ca importanţă în evoluţiune. El este elementul de căpetenie şi câteodată îndestulător, ceilalţi nu sunt decât auxiliarii. Rasa este cauza intrinsecă, spre a vorbì în mod metafizic; restul este cauza extrinsecă şi adesea contingentă".

Dar noţiunea rasă nu trebue înţeleasă ca reprezentând un element *rigid*. Privită la un moment dat, din punct de vedere *static*, rasa nu poate fi pricepută. Singurul punct de vedere ştiinţific este cel *dinamic*. Ea trebue privită ca un factor al evoluţiunei, el însuşi într'o perpetuă evoluţiune [1]). Neapărat caracterele *fizice* ale rasei evoluiază mai *încet* decât cele *psihice*.

Acestora din urmă li s'a mai dat şi denumirea de caractere *naţionale*, lăsând ca sub un nume schimbat să se înţeleagă că se ascunde o *altă* realitate. După umila noastră părere însă, acestea nu reprezintă un *alt* factor, ci una din cele *două lature* ale *aceluiaş* factor, rasa: laturea fizică şi cea psihică.

Revenind la deosebirea dintre factorii constanţi şì factorii variabili socotim că dacă am păstrà o mai mare rigurozitate n'am socotì ca factorii constanţi decât laturea fizică a rasei precum şi mediul exterior geografic şi meteorologic. Toţi cei l'alţi factori sunt, într'o măsură mai mare sau mai mică, variabili. Am adoptat însă diviziunea dela începutul capitolului spre a nu ne depărtà preà mult de expunerea d lui Xenopol.

B. Caracterul **naţional**.—Ce este caracterul naţional? In ce consistă el?—«Caracterul naţional al unui popor, este produsul dezvoltărei sale, adică al reacţiunei pe care fondul originar al rasei şi influenţa constantă a climei le pun în mişcare contra influenţei evenimentelor... Caracterul naţional nu este aşà

(1) Ştiu că s'a susţinut contrariul. Aşà, s'a zis că rasa reprezintă tendinţa de *conservare*, forţa care echilibrează pe aceia de progres, de evoluţie. Credem însă că acest echilibru este produsul nu a două forţe *contrarii*, ci a două forţe de *aceiaşi natură*, care urmează *aceiaşi direcţie*, dar care au *viteze deosebite*. Neapărat aceasta este o simplă ipoteză.

dar, decât fondul rasei în mişcare sub presiunea evenimentelor» (p. 184 şi 185);

Caracterul naţional se *transformă* mai repede sau mai încet după cum evenimentele istorice se precipită sau îşi reiau mersul calm. Câte odată însă, transformarea este aşa de mică „încât, pentru un timp mai mult sau mai puţin lung, caracterul naţional poate să fie considerat ca constant. Sunt popoare, ca Chinezii, la care el pare tot aşa de fix ca fondul rasei“ (p. 185).

Aci, ne permitem să relevăm o contrazicere în opera d-lui Xenopol cu privire la rasă şi la caracterul naţional. Aşa la pag. 174, d-sa spune că rasele sunt *fixe*, pe când caracterul istoric este *modificabil*, apoi la pag. 177 spune că rasa nu are numai o bază materială, ci şi una spirituală; iar la pag. 178 şi 179 arată influenţa elementului intelectual asupra caracterului fizic al rasei pe care 'l poate modifica cu timpul. De asemeni la pag. 185 prezintă caracterul naţional ca *modificabil* faţă de caracterul *rigid* al rasei. Prima şi a treia parte a acestei axpuneri concordă, dar se deosebeşte de partea mijlocie care, arată că acest caracter al rasei nu este aşa de fix, că este modificabil, ceva mai mult. că această modificare poate să fie de origină intelectuală, recunoscând prin aceasta influenţa spiritului asupra materiei.

Spre a se înţelege mai bine ce sunt după d. Xenopol, rasa şi caracterul naţional, traducem în întregime următorul pasaj: „Pentru *explicarea faptelor*, trebue totdeauna pe cât este cu putinţă, să le raportăm la caracterul *naţional*, adică să căutăm elementele explicative în precedentele *istorice*, şi numai când aceste din urmă vor lipsi, va trebui să recurgem la *fondul rasei*, care este o cauză ultimă. Dacă vrem să explicăm de pildă netoleranţa spaniolă, noi vom găsi motivele în caracterul *naţional* al spaniolilor, format în timpul luptelor seculare contra maurilor, şi nu va fi de loc nevoe să recurgem la o dispoziţiune a *rasei* spre a înţelege acest fapt. Din contra, inerţia otomană pe terenul intelectual nu poate să fie raportată decât la rasa turcilor, şi nu la influenţa mahometanismu-

lui, căci aceeaşi religiune împinsese pe arabi la civilizaţiune» (p. 185 şi 186).

C. **Continuitatea intelectuală.** — Spre a face expunerea acestui paragraf mai limpede, d. Xenopol compară cursul istoriei cu acela al unui mare fluviu, Apoi constată „că fiecare parte a curentului *condenseză* în el elementele *anterioare* şi că, aşa dar, omul de astăzi speculează pentru cea mai mare parte a existenţei sale asupra zestrei timpurilor precedente. Cu toate aceste schimbări, cărora el a fost expus, el persistă în fiinţa sa aşa cum a fost alcătuită încetul cu încetul.

Această legătură care uneşte starea posterioară cu stările anterioare este nu fapt netăgăduit orcare ar fi explicaţia ce i-o vom dà" (p. 187), Ea se numeşte continuitatea intelectuală, «care poate să cuprindă în ea *obişnuinţa... constrângerea*, fie legală, fie socială şi morală» (p. 188). „Fără continuitate, istoria nu e cu putinţă. Forţa continuităţei intelectuale singură se manifestă prin legea *reacţiunei* contra acţiunei. Acţiunea vreà să modifice, reacţiunea vreà să reţie ceeace este» (p. 188).

Autorul formulează astfel această lege: «Orce modificare în continuitatea intelectuală, prin faptul forţelor evoluţioniste, determină o mişcare de reacţiune, care tinde să menţie achiziţiunile continuităţei» (p. 189). Iar cu privire la legea care reglementează acţiunea continuităţei intelectuale, autorul o formulează astfel: „reacţiunea este în proporţie inversă cu acţiunea" (p. 191). Aşà dar d-sa socoteşte ca neaplicabil istoriei principiul mecanic a lui Newton, că reacţiunea este egală sau echivalentă acţiunei; precum şi părerea lui Auguste Comte, că acest principiu este aplicabil orcărei economii naturale, apropiindu-se de modul de vedere a lui Benloew.

Continuitatea intelectuală, după autor, formează trecerea între factorii constanţi şi forţele transformatoare.

Influenţa combinată a rasei şi a mediului.—Mediul (exterior), adică natura înconjurătoare, influenţează în măsură mai mică dezvoltarea omenirei. Această înrâurire se exercită prin intermediarul unei rase

oarecare şi, din potrivă spiritul omenesc la rândul lui poate influenţa natura, o poate adapta în oarecare măsură nevoile lui. Făcând mai multe deosebiri autorul formulează ca lege generală a acestor acţiuni următoarea: ...«rasa cea mai bine înzestrată, exercitând mai multă influenţă asupra naturei, va puteà să se emancipeze mai mult de influenţa mediului, iar acesta va aveà o mai mare înrâurire asupra raselor inferioare». Această lege va aveà următoarele corolarii: dacă mediul este favorabil dezvoltărei şi dacă acest mediu este ocupat de o rasă superioară, mersul progresului va fi mai viguros. (Europa). Când o rasă mijlocie se găseşte într'un mediu prielnic, ea poate să atingă o dezvoltare destul de înaltă (China, Japonia). Când dinpotrivă o rasă superioară se va găsì azvârlită într'un mediu mai puţin favorabil, progresul său va fi îngreuiat (India). Când o rasă inferioară se găseşte într'un mediu neprielnic progresul va fi aproape complect anihilat (Negri din Africa) (p. 192, 193).

„Caracterul totdeauna deosebit al mediului se adaogă la caracterul totdeauna deosebit al rasei, pentru a supune fiecare popor la *condiţiuni de dezvoltare absolut speciale*... Aşa dar, nu ar puteà să existe legi *generale* care să explice fenomenele istorice... *Combinaţia* influenţei mediului şi ale rasei, având loc pentru *fiecare popor* într'un *chip deosebit*, va da naştere la *adevăruri individuale*, niciodată la adevăruri *universale*“ (p. 196). Cu alte cuvinte fiecare popor va aveà legea lui specială de dezvoltare. O lege generală care să rezume caracteristica dezvoltărei întregei omeniri nu ar puteà să existe, şi încercările învăţaţilor, care se trudesc să facă acest lucru, rămân sterile.

PARAGRAFUL 2.

Factorii variabili

Nicăieri d. Xenopol nu vorbeşte despre factorii *variabili* ai istoriei. S'ar puteà deduce de acì că pentru d-sa aceşti factori n'ar existà. Dar atunci ne-am

Biblioteca Județeană
— CLUJ

întrebă de ce d-sa socoteşte *rasa*, etc., ca factori *constanţi* ai istoriei şi nu pur ii simplu *factori?* Ei bine, studiind cu deamănuntul lucrarea d-lui Xenopol, am descoperit că acest factor există. El se numeşte mediul *intelectual.*

Pentru d. Xenopol însă mediul intelectual nu-i un factor, ci o *forţă secundară* care însoţeşte acţiunea evoluţionistă, un *agent* al schimbărei. La acesta d-sa adaogă: *instinctul de conservare* şi *întâmplarea* (p. 238 şi 239).

Dar ce *înseamnă* factor şi forţă după d. Xenopol? Factorul este un element istoric care *prezidă* la dezvoltarea omenirei; iar forţa, elementul care o determină [1]) (p. 163).

Este greu însă a se stabili cu *preciziune* deosebirea între prezidare şi determinare, când este vorba de fapte şi forţe sociale.

Intr'adevăr, am văzut că rasa, care este un simplu factor, este socotită implicit de însuşi d l Xenopol ca o forţă, cum este de pildă în cazul apatiei otomane. (p. 185 şi 186).

Pe de altă parte d. Xenopol recunoaşte că sunt elemente care fac *trecerea* între factorii constanţi şi forţele transformatoare ale istoriei, cum este de pildă Continuitatea intelectuală; fiindcă acest element îşi manifestează acţiunea sa printr'o lege de dezvoltare: reacţiunea contra acţiunei (p. 191).

In sfârşit am arătat de asemeni *influenţa* rasei, care nu are acţiune numai asupra mediului ci şi asupra întregei dezvoltări istorice, după cum vom vedeà.

Spre a puteà păşi cu folos mai departe să vedem cum, după d-nul Xenopol cei trei factori constanţi de valoare psihică inegală, Rasa, Caracterul naţional şi Continuitatea intelectuală, derivă unul din altul.

„Factorul primordial este *rasa* ce prin contactul în care ea intră cu evenimentele dă naştere *caracterului naţional.* Dar, *formaţiunea stabilă*, căreia aceste două isvoare de dispoziţiuni psihice dau naştere, are o tendinţă să se întărească şi să *pătrundă* tot mai

1) Cred că autorul ar fi câştigat în claritate dacă ar fi întrebuinţat expresiunile: *elemente pasive* şi elemente *active.*

adânc în suflet, prin scurgerea timpului. Aceste dispoziţiuni psihice născute sau dobândite constitue *forţe,* care tind să menţie colectivităţile omeneşti în starea în care ele au ajuns, şi să lupte contra inovaţiilor; ele constitue în comun elementul *continuităţei intelectuale*" (p. 189).

Cu alte cuvinte riguros vorbind chiar factorii constanţi pot constitui forţe; fie că ele ajută dezvoltarea, fie că-i opune o reacţiune, care în definitiv constituesc evoluţiunea.

Şi vom vedeà că invers, ceeace poate constituì o forţă secundară este un factor (variabil). Este vorba de mediul intelectual.

A. *Mediul* **intelectual** *(exterior)* [1]). — Ce este mediul intelectual?—Este o «combinaţie, un *rezultat* al tuturor *manifestărilor* vieţei *spiritului;* obiceiuri, religie, instituţiuni politice şi sociale, literatură, drept, morală, arte şi ştiinţe. Aceste deosebite manifestări intelectuale se condiţionează unele pe altele. La diferite epoce, una dintre ele capătă ascendent şi determină schimbări în toate celelalte» (p. 244). Noi credem însă că trebue făcută o deosebire. O societate nu este alcătuită dintr'un singur mediu intelectual, ci din cel puţin trei; mediul intelectual profesional format din specialiştii ştiinţei şi artei şi din operile lor. Mediul de mijloc reprezentat prin marele număr al acelora care formează publicul propriu zis; [2]) şi în sfârşit mediul inferior format din numărul enorm al acelora pe care condiţiunile sociale nu i-au ajutat să se ridice cel puţin la vaga conştiinţă a complexului politico-social din care fac parte. Aceste mediuri intelectuale, fiecare în sfera sa, formează o *atmosferă* intelectuală (p. 239), a cărei influenţă, asupra spiritelor indivizilor ce o formează şi câte odată chiar asupra corpului lor, poate să fie enormă. D. Xenopol citează ca exemplu rasa oceanică care dispare sub influenţa civilizaţiunei străine care o înăbuşeşte (p. 240); de

1) Suntem datori pentru respectarea adevărului să arătăm că titulatura corespunzătoare din opera d-lui Xenopol este *Acţiunea* mediului...; formă care corespunde cu ideea că acì este vorba nu de un simplu *factor*, ci de o forţă.

2) Vezi lucrarea noastră *Publicul* şi *Presa*. Bucureşti 1913.

asemeni mai dă ca exemplu influenţa religiunei creştine asupra civilizaţiunei romane (p. 241).

Credem că ar fi fost mai nimerit dacă autorul ar fi mărginit sfera mediului intelectual la credinţele şi sentimentele comune precum şi la ideile generale care au intrat sub o formă simplificată în massele adânci ale poporului. Trebue să spunem de asemeni că însuşi d. Xenopol spune, ce este drept, într'un loc, că singura sferă a gândirei, care scapă de influenţa mediului intelectual este, adevărul. Apoi d-sa formulează următoarea lege a mediului intelectual: „Este totdeauna o *corespundere* între *faptele intelectuale* şi *starea generală* a spiritelor, lege care are următorul colorariu: schimbarea de mediu *atrage* totdeauna după sine o schimbare în forţele vieţei spiritului. Adevărul, singur scapă de această influenţă... această lege a unităţei de compoziţiune a stărei lor de spirit constitue unul dintre principiile istoriei... Negreşit mediul nu explică nimic prin el însuşi, fără elementele, faptele istorice, asupra cărora el lucrează. Mediul este un agent de transformare.. Mediul exercită numai o acţiune modificătoare, fără să atace substanţa faptelor intelectuale..." (p. 243).

Neapărat autorul putea să fie mai clar.

Intru cât ne priveşte dăm denumirea generică de mediu intelectual atmosferei alcătuită din simţimintele, credinţele, gândirele generale. Acestea constituesc o atmosferă psihologică care este înrâurită de trecut, care influenţează viitorul, care este influenţată de faptele externe şi sociale şi care le influenţează. Este cu alte cuvinte un factor istoric care câte odată devine o forţă istorică. El însă este un factor *variabil*, cel puţin în unele din elementele lui. Atmosfera aceasta este influenţată nu numai de tradiţii şi de faptele istorice actuale, ci şi de oamenii mari, care imprimă diferite curente în această atmosferă

CAP. II.

Forţele istoriei

Deşi autorul la pag. 163, după ce face rezumatul principiilor teoriei istoriei, împarte cealaltă parte a operei sale în cele patru elemente de căpetenie ale istoriei : factorii, forţele, materialul şi seriile istorice ; totuş în expunerea ulterioară neglijează această împărţire. Aşa, în expunerea ulterioară nu găsim nici un capitol intitulat forţele istorice. Se ocupă totuş de aceste forţe în trei capitole intitulate : *Evoluţiunea în istorie, Auxiliarii evoluţiunii* şi *Legile de dezvoltare.* In cap. I d-sa studiază forţele *secundare.*

Acestea ne-au servit ca să împărţim capitolul Forţelor în trei paragrafe : paragraful 1, Forţele *principale, evoluţiunea* şi paragraful 2, Forţele *secundare*, instinctul de conservare ; nevoile, oamenii mari, întâmplarea, conducătorii şi mulţimele : Legile dezvoltărei.

PARAGRAFUL 1.

Forţele principale

A. **Evoluţiunea** şi **legile** ei. -- „Evoluţiunea este o forţă naturală care îşi manifestează acţiunea sa prin procedeul exterior al dezvoltărei... fără această forţă a evoluţiunei, materia ar fi trebuit să se întoarcă veşnic în acelaş cerc. Ea nu ar fi prezentat decât repetiţiuni şi niciodată o succesiune» (p. 210). Această forţă în esenţa ei este necunoscută, nu-i putem cunoaşte decât manifestările. Admiţând ipoteza nebulozei primitive, care constituiă masa informă a universului, în imensul curs al vremei, această materie omogenă se diferenţiă pe nesimţite şi prin transformări progresive dete naştere unei infinităţi de lumi populată cu o infinitate de fiinţe toate deosebite.

Nu însă toate corpurile din natură au început să se transforme în acelaş timp. Cele dintâi care îşi în-

cepură evoluţia fură corpurile *neorganice*. Apoi veni rândul corpurilor *organizate*, cari sunt un sistem de organe, organismelor, materiei *vii*. Evoluţiunea materiei vii ajunsă la termenul ei prin apariţia celei mai superioare rase omeneşti, rasa albă, o nouă evoluţie îşi începù acţiunea ei transformatoare asupra *spiritului*, silindu-l să se rădice până la alcătuirea minunată a celor din urmă *civilizaţiuni*.

Intre aceste trei forme ale substanţei cosmice sunt transiţiuni insensibile. cu toate că deosebiri enorme le aşează în deosebite categorii ale ştiinţei. Aşa, cu privire la *coesiunea* acestei substanţe, acea neorganice oferă maximul de coesiune; substanţa vie prezintă un grad intermediar; iar spiritul prezintă minimul de coesiune şi de stabilitate. Corpurile organizate se deosebesc de materia brută: mai întâi fiindcă materia vie în loc să existe în *mase continue* ca stâncile, etc., este distribuită în indivizi deosebiţi; în al doilea rând, materia vie singură are proprietatea de a *reacţiona* contra acţiunei forţelor înconjurătoare, ea singură posedă iritabilitatea, care este punctul de plecare al celei mai rudimentare forme a sensibilităţei, origină a spiritului.

Intre corpurile neorganisate şi cele organisate este o deosebire cu mult mai mare decât între corpurile organizate şi spirit.

Totuş, din alt punct de vedere, toate corpurile materiale, neorganice sau organice au între ele mai mare asemănare decât între ele la un loc şi spiritul. Căci, evoluţiunea lor se face prin formele exterioare, pe când a spiritului se efectuează în interior (pag. 218).

Autorul se ocupă apoi amănunţit de manifestarea acţiunei forţei evoluţioniste în regnul inorganic şi în acela al vieţei, şi conchide că „*Forţele* care ajută să se transforme această nouă formă a existenţei, au fost în parte aceleaşi ca cele care au transformat materia neorganică: aceea a *evoluţiunei* care stăpâneşte totu, şi aceea a acţiunei *mediului*. Cu privire la forţele de natură mecanică, fizică şi chimică, ele încetară să aibă asupra materiei vii o putere transformatoare şi

se coborâră la simplul rol de suporturi ale existenței. Astfel compozițiile și decompozițiile chimice, care au loc în timpul respirațiunei, ca și operațiunile mecanice, care provoacă circulațiunea, nu servesc decât la întreținerea indivizilor vii, fără să contribuiască nici într'un fel la transformarea lor" (p. 212 și 214). Apoi se ocupă de evoluțiunea spirituală. In domeniul spiritului; autorul constată că «influența mediului exterior nu mai poate avea decât un caracter fix, și numai exercită o acțiune transformatoare" (p. 216). De altfel influența chiar în domeniul organic al genului omenesc, nu se reduce decât la o acțiune asupra perfecționărei vieței. D. Xenopol recunoaște însă, că dela apariținea rasei albe pe pământ, nici mediul exterior nici rasa nu s'au schimbat, dar că între omul preistoric și acela din zilele noastre este o deosebire colosală. Cărui agent transformator se datorește de pildă minunatul complex al civilizațiunei enropene? *Inteligenții* omenești. «Intr'un cuvânt, evoluțiunea genului omenesc s'a săvârșit pe terenul ideilor" (p. 219). Insă care idei? Căci nu toate ideile au aceeaș însemnătate socială. Ideile care au un caracter *general*, nu însă toate ideile generale, ci numai acelea, abstracte sau concrete, *care sunt împărtășite de un grup mai mult sau mai puțin întins al genului omenesc* (p. 220).

Și astfel autorul ajunge la următoarea *concluziune*: „evoluțiunea omenirei se face pe terenul *ideilor generale obiective*, idei care dau *naștere* faptelor *sociale*".

Procesul evoluțiunei.—Evoluțiunea corpurilor *neorganice* urmează un mers continuu. In domeniul *vieței materiale* evoluțiunea se face prin *înlocuirea* tipurilor unele cu altele. Dezvoltările vor fi astfel *paralele*: un tip care ajunge la sfârșitul existenței lui, un altul care dobândește în acest timp forțele necesare spre a'l înlocui. In regnul *spiritului* lucrurile se petrec la fel, (p. 221) cu următoarele deosebiri: 1) Evoluțiunea spiritului nu *suprapune* formele noi celor vechi; ea le altoiește deasupra (p. 222). Cu alte cuvinte forma nouă care va înlocui pe cea veche nu o face să dispară în totul, ca și-o va asimila, se va

nutri şi se va întări din forţa ei. 2) Evoluţiunea omenirei cu toate că-i constantă nu e continuă, ea „se face prin unde, care înaintează, apoi dau înapoi spre a înainta din nou mai departe decât cele precedente“ (p. 224).

Principiul evoluţiunei.—Cea din urmă formă a evoluţiunei universului este până astăzi spiritul omenesc, de aceea d. Xenopol susţine că el este scopul evoluţianei (p. 225). Spiritul este într'o veşnică perfecţionare, care are următoarele *tendinţi:* să stăpânească natura, să o pue în *serviciul nevoilor lui*, să şi satisfacă curiozitatea de a cunoaşte *adevărul* (ştiinţă, filosofie), să guste frumosul şi să le *împartă* între toţi oamenii în mod *echitabil.*

„Acest progres este constant şi nu i cu putinţă să-i indicăm un sfârşit“ (p. 234). Apoi autorul enunţă următoarea lege de dezvoltare. „Dezvoltarea formelor vieţei materiale totdeauna s'a făcut prin cele de sus“ (p. 235). Pentru societăţile omeneşti această lege de dezvoltare trebue modificată astfel: dezvoltarea formelor vieţei societăţilor omeneşti totdeauna s'a făcut prin cele de sus şi numai de *sus în jos* (p. 237).

PARAGRAFUL 1.

Forţele secundare

A. **Instinctul** de **conservare** al individului şi al speciei.—Am văzut care este forţa principală a dezvoltărei şi modul ei de manifestare în istorie. O altă forţă de dezvoltare după d. Xenopol, ar fi instinctul de conservare.

Inainte de a trece mai departe, să observăm că după noi, deşi instinctul de conservare are un oarecare rol în istorie, totuşi acesta este cu mult mai redus şi importanţa ce i-o dă d. Xenopol pare cu totul exagerată. Nu putem intrà în amănunte, care nu şi au locul aici: dar socotim că este destul să observăm, că este greu de conceput (à priori) cum un instinct de *conservare* poate să fie o forţă de *progres* de dezvoltare, o forţă istorică. Dar, chiar observarea realităţei ne sugerează această idee. Instinc-

tul de conservare dă naştere fenomenelor de repetiţiune, care se pot transforma în fenomene succesive, istorice. Forţa însă, care condiţionează direct progresul, forţa spirituală de căpetenie în dezvoltare, în istorie, este forţa psihologică asupra căreia s'a stăruit mai puţin, care în genere este socotită ca inexistentă: *instinctul de progres*. Veşnica nemulţumire de prezent şi năzuinţa către un viitor mai bun sub toate raporturile, iată în două cuvinte o forţă de căpeteie în realizarea dezvoltărei. De aceea mărturisim că nu prea înţelegem dece bunăoară fenomenul de *expansiune*, — după d. Xenopol — este o consecinţă a instinctului de conservare şi nu a instinctului de progres. Aceeaşi observaţiune o facem şi cu privire la celelalte două fenomene: *lupta pentru existenţă* şi *imitaţiunea*; deşi acestea din urmă, pot să fie după împrejurări, fenomene statice sau dinamice, care să dea naştere pur şi simplu repetiţiunilor sau progresului.

Să arătăm în scurt părerile d-lui Xenopol asupra acestor forţe.

„Înţelegem prin forţă de expansiune, tendinţa oamenilor să'şi întindă stăpânirea asupra semenilor lor» (p. 246). D-sa formulează astfel diferitele principii ale expansiunei: „expansiunea este cu atât mai puternică cu cât ea se întinde mai mult în spaţiu şi mai cu seamă în timp. Expansiunea procedează ca evoluţiunea, prin unde progresive şi regresive. Aceste unde nu concordă totdeauna cu acelea de aceeaşi natură ale evoluţiunei» p. 249).

Lupta pentru existenţă ia naştere, când expansiunea unui element întâlneşte o rezistenţă, pe care el se forţează s'o zdrobească (p. 249). Ea are următoarele legi abstracte: „acţiunea luptei pentru existenţă are ca consecinţă moartea elementului învins, când nu poate să fie asimilat cu elementul învingător. Ea dă naştere la noi produse intelectuale, când elementele între care ea se desfăşoară pot să intre în combinaţie» (p. 255).

O altă impulsiune căreia instinctul de conservare dă naştere este imitaţiunea (p. 255).

Imitaţiunea joacă un îndoit rol în viaţa societăţilor.

Ca agent de repetiţiune ea dă naştere la forme generale obiective; o modă, un obicei, aplicarea unei invenţiuni, adoptarea unei limbi. Ca agent de dezvoltare, imitaţiunea produce forme asemănătoare, dar totdeauna noi de existenţă, şi în care partea neasămănătoare constitue elementul de căpetenie. Această funcţiune contribue să dea naştere seriilor istorice (p. 262).

Autorul formulează relativ la imitaţiune următoarele principii generale:

«1. Imitaţiunea împiedică progresul, când se aplică formelor existente. Ea îl înlesneşte, când se aplică ideilor noi. 2. Imitaţiunea nu dă naştere succesiunelor istorice, decât când se aplică elementelor succesive, care imitând nu se aseamănă decât înparte. 3. Imitaţiunea conştientă trece adesea în inconştient, când dezvoltarea se opreşte şi faptele se repetă" (p. 264).

B. **Oamenii mari.**—«Intervenţiunea personalităţei în desvoltarea istorică introduce în înlănţuirea faptelor, o forţă nouă, streină desvoltărei însăşi. Evenimentele precedente nu dau singure naştere celor următoare; trebue să ţinem seamă de asemeni de acţiunea personală a unor personalităţi care se adaogă cauzelor generale date de faptele trecute. Această acţiune personală este cu atât mai mare, cu cât individualitatea se apropie de geniu" (264 şi 265). „Chestiunea geniului reprezintă pentru noi rolul elementului individual în istorie, rol imens, predominant, fiindcă el intervine ca forţă direcţională în curentele istoriei, căreia procură, în acelaş timp, cel mai bogat isvor de fapte. Cea mai mare parte dintre faptele istorice, în deosebi acelea ale vieţei conştiente, încep, într'adevăr, prin a fi individuale pentru a deveni mai târziu generale. Ele fac ca energia individuală să treacă în masele din care se compune omenirea (pag. 265). Până aici nimic de obiectat. Dar, când d. Xenopol spune: «studiind modul de acţiune al geniilor, noi vom cunoaşte, păstrând proporţiunile, acela al tutulor individualităţilor", nu'l mai putem urma. Intr'adevăr, între geniu şi masse este aceeaşi deosebire ca între forţe şi materia pe care ele o agită. Geniul este un

element activ, massele sunt pasive. Geniile imprimă masselor curente noi, care formează sau contribue la mersul evoluţiunei. Neapărat, influenţa geniilor s'ar perde în vid, dacă n'ar exista massele, adică unităţile, indivizii care o compun. Progresul se face *prin ei*, prin aceşti obscuri, dar *nu porneşte* decât dela genii. De aceea fără această deosebire nu putem subscrie afirmaţiunea de mai sus. Deasemeni, nu putem subscrie la citaţia d-lui Xenopol, după Ed. Meyer,— («Asupra teoriei şi metodei istoriei». Citaţie, care se găseşte şi'n lucrarea d-lui Drăghicescu „Le determinisme social")—în care se susţine că chiar indivizii de rând pot să influenţeze dezvoltarea, când ocupă o poziţiune însemnată.

Aceştia într'adevăr pot să influenţeze un fapt istoric izolat. Ei însă nu pot contribui nici într'o măsură la realizarea progresului; pot însă din potrivă să'l zădărnicească în anumite împrejurări.

S'a spus (Spencer, Mongeolle, etc.), că oamenii mari sunt produse ale mediului. Dar atunci, se întreabă d. Xenopol, de ce de pildă toţi englezii din timpul lui Newton nu descoperiră legea gravitaţiunei? (p. 266). Geniul *utilizează*, ce e drept, elementele de care dispune societatea; dar puterea lui nu consistă într'aceasta, ci în *invenţia*, în *crearea* unui *nou* element ştiinţific sau artistic. El este în definitiv produsul unui accident, produsul împreunărei unui spermatozoid cu o celulă, care dacă separaţi poate ar fi dat naştere unui individ obişnuit, prin întâlnirea lor *întâmplătoare* au dat naştere geniului. Faptul acestei întâmplări ne arată geniul ca un produs al hazardului, din care pricină el nu se poate socoti ca un efect al mediului în care s'a născut. Dacă el ar fi un efect firesc, ar fi ca toţi oamenii contimporanii lui, iar nu geniu.

Trebue să facem aicî o deosebire asupra căreia nu s'a stăruit în deajuns. Influenţa geniilor în ştiinţă şi în deosebi în artă este incomparabil mai mare decât asupra faptelor sociale. Ce ar fi de pildă geometria fără un Euclid, mecanica fără un Kepler, medicina fără un Pasteur, etc.; muzica fără un Bethoven, pictura fără un Rafael sau un Lenardo da Vinci, etc.?

Pe când formele sociale de astăzi s'au creat ele însăle fără să fi avut nevoe de vr'un geniu. Cine ar fi putut prevede civilizaţia modernă? Cine ar puteà întrezărì faza ei de mâne? Negreşit visători, care să construiască societăţi ideale în vorbă sau scris au existat totdeauna. Dar totdeauna faptele ulterioare au desmințit prevederile profeţilor şi au înşelat străduinţele filantropilor.

Inainte de a termina acest paragraf asupra „oamenilor mari", să rezumăm în următoarele propoziţiuni, care este după d. Xenopol acţiunea ce individualitatea exercită asupra mersului dezvoltărei:

1) Orce personalitate omenească imprimă mişcărei ce o provoacă pecetia individualităţei sale. Această pecetie este cu atât mai marcată, cu cât personalitatea este mai puternică. 2) Acţiunea geniului, când ea rezumă tendinţele unei epoci, grăbeşte evoluţiunea; când lucrează în sens contrariu, ea o întârzează. 3) Geniile ştiinţifice grăbesc descoperirea adevărurilor sau fac sinteza lor. Ştiinţa nu poate să aibă semnătura individualităţei (p. 273).

C. **Intâmplarea** (Hazardul). — La drept vorbind întâmplarea nu este o *forţă* naturală, fiindcă ea nu derivă din punerea în acţiune a unei energii a existenţei. Intâmplarea nu este decât o *coincidenţă*, întâlnirea neaşteptată a două fapte, fără legătură cauzală între ele (Windelbandt); sau a două serii cauzale care pleacă din regiuni cu totul deosebite şi a căror ciocnire produce rezultate particulare, care nu puteau să fie nici vroite, nici prevăzute de autorii lor (Grotenfelt); sau turburarea unei serii de cauze şi efecte prin întâlnirea unei serii cauzale (Ed. Meyer).

Faptele datorite întâmplărei sunt dealtfel produsul cauzelor perfect raţionale şi care adesea explică complect cum s'a produs faptul întâmplător. Ceeace este absolut *neprevăzut* şi *imprevizibil*, este *intervenţia* acestui fapt la un *moment dat* în mersul evenimentelor. De pildă când se spune că întâmplarea a făcut să piară Frideric Barbarosa în Cruciada sa din Orient, trebue să raportăm cazul fortuit numai la întâlnirea morţei sale neaşteptată cu expediţia sa. Această moarte este de altfel perfect explicabilă. Im-

păratul înfierbântat făcu, neprevăzător o baie în râul Selef, fapt care i a provocat moartea printr'un atac de apoplexie. Această moarte, care este în succesiunea faptelor istorice o împrejurare absolut contingentă (fără legătură cauzală cu acestea N. T. C.), şi care nu se poate atribui decât întâmplărei, a fost provocată de o cauză uşor de precizat (p. 275).

Am spus mai sus, că hazardul nu este o forţă, trebue să adăogăm însă, că poate totuş să producă *efecte identice* cu ale forţelor. Am arătat într'adevăr, că întâmplarea poate să producă fapte noi. De aceea, conchide d-l Xenopol, întâmplarea trebue să fie numărată printre agenţii, care fac să evolueze genul omenesc.

Isvoarele din care decurge întâmplarea fiind foarte numeroase vom număra pe cele mai de seamă, după d. Xenopol: 1. Accidentele *naturale*, adică faptele naturei fizice, care intervin în curentul istoriei. Aşà, a fost de pildă, iarna îngrozitoare din 1812, care nimici expediţiunea lui Napoleon în Rusia; vijelia, care distruse marea „Armada", pe care Filip al II-lea o lansase, o răpezise contra Engliterei, etc. 2. *Descoperirile* ştiinţifice şi industriale. Aşa, galvanismul a fost descoperit de fizicianul care îi poartă numele, printr'o întâmplare. Galvani,—spre a prepară o mâncare soţiei sale bolnave,—atârnase picioare de broască prin cârlige de aramă de o vergea de fier şi observă contracţiuni, oridecâteori vântul apropia picioarele broaştei de vergeaua de fier, etc. 3. Şocul produs de întâlnirile întâmplătoare al mai multor determinaţiuni individuale. Aşa, întâlnirea lui Napoleon al *III*-lea cu Bismark pe arena lumei, provoacă războiul franco-german etc. 4. Accidentele care se întâmplă personalităţilor marcante.

D. **Mulţimile şi Conducătorii.**—O mulţime este o adunătură de oameni întruniţi cu un scop comun. Ea are o caracteristică specială, deosebită de a indivizilor ce o compun. Prin faptul chiar al reuniunei, indivizii îşi pierd personalitatea; ei încetează de a mai fi persoane conştiente, şi devin simple celule ale unei organism nou, creat prin faptul însuşi al reuniunei, care îşi are sufletul său propriu, modul său

propriu de a simţi, de a gândi şi de a face. Acest organism provizoriu se caracterizează printr'o mare lipsă de idei, printr'o sensibilitate exagerată şi printr'o mobilitate extremă, care le face să treacă cu o repeziciune înspăimântătoare dela un sentiment la contrariul său ; sau la acţiune. De obicei în mulţimi predomină sentimentele josnice şi barbare. Totuş câteodată ele sunt capabile de sentimente şi de acţiuni sublime. Aceste mulţimi presupun unul sau mai mulţi *conducători.* Aceştia concretizează caracteristica mulţimei şi îi fac coheziunea.

Rolul mulţimilor, în evoluţia socială, creşte sau scade după perioadele istorice. Niciodată însă rolul lor nu a fost mai mare decât în timpurile moderne. care au fost numite epoca mulţimilor.

Civilizaţiile în decadenţă au fost asemănate cu corpurile putrede, pe care microbii saprofipţi le transformă în corpuri noi ; iar rolul mulţimilor, cu al acestor microbi. Ele activând procesul de descompunere al acestor civilizaţiuni pregătesc o civilizaţie nouă. Mulţimile sunt elementele inconştiente, instinctive şi barbare, necesare transformaţiunelor sociale. Acestea sunt, în câteva cuvinte, rezumatul părerilor lui G. Le Bon în clasica sa lucrare asupra mulţimilor.[1])

Să observăm aci, că ilustrul psiholog săvârşeşte o enormă eroare confundând rolul mulţumilor cu al *publicului,*[2]) în viaţa politică a popoarelor. Mulţimile singure nu crează nimic. Idei, credinţe, sentimente sunt rezultatul multiplelor acţiuni sociale adânci şi invizibile; mulţimile nu fac decât să le dea forţa necesară ca să predomine la un moment dat. Totuş mulţimele constituesc o forţă care influenţează evoluţiunea societăţilor omeneşti.

Este probabil că pentru d. Xenopol, mulţimile nu

1) „Psychologie des foules" (12 ed. Alcan, Paris. 1907. Vezi şi „La révolution française et la psychologie des révolutions" de acelaş autor, în care se studiază în deosebi psihologia mulţimilor revoluţionare şi care aruncă o vie lumină asupra revoluţiunelor şi asupra istoriei în genere.

2) In această privinţă ne permitem a trimite, pentru lămuriri, la lucrarea noastră „Publicul şi Pressa" Bucureşti 1913.

au această importanță, de oarce studiul lor este exclus din opera d-sale. Am crezut totuș, pentru considerațiunile ce se pot vedeà în opera d-lui Le Bon asupra revoluțiunelor, că putem numărà printre agenții dezvoltării istorice și mulțimile.

CAP. III.

Materialul istoriei

Ce este materialul istoriei, d. Xenopol nu ne spune nicăieri. D sa începe acest capitol arătând condițiunile ce trebue să îndeplinească un fapt, spre a fi istoric; apoi se ocupă de forma generală a vieței spiritului, a organismului intelectual alcătuit din diferitele clase de nevoi: economice, politice, etc.

Noi ne-am permis să lărgim acest capitol făcându-l să cuprindă două elemente istorice: clasele sociale și Statul, despre care autorul se ocupă în alt capitol.

Faptul succesiv sau istoric este caracterizat prin aceea că e absolut individualizat prin timp, adică nu se produce decât o singură dată în decursul vremei, nu se reproduce niciodată într'un chip identic. Spre a fi istoric faptul trebue să aibă un caracter social, trebue să se întindă asupra unui grup mai mult sau mai puțin numeros de indivizi. Un fapt individual devide social prin imitațiune voluntară sau prin constrângere. O definiție precisă este aceea dată de sociologul francez Durkheim [1]) „Este fapt social orce mod de a face, fixat sau nu susceptibil să exercite asupra individului o constrângere exterioară; sau, este social faptul care este general în întinderea unei societăți date, având o existență proprie independentă de manifestațiunile individuale".

Cu alte cuvinte nu orice fapt social este și istoric. Spre a devenì astfel trebue să fie pus în legătură de succesiune cu un alt fapt, care l'a precedat (p. 380

1) E. Durkheim: „Régles de la méthode sociologique" (Paris 4-ème éd. 1907).

şi 381) şi trebue să aibă consecinţe sau rezultate intelectuale (p. 382). „Istoria, zice d. Xenopol, nu se ocupă aşadar decât de faptele sociale, adică de faptele generale, (sau de o acţiune generală), care pot să fie înlănţuite în succesiune şi care ca urmare, trebue să aibă consecinţe intelectuale“ (p. 883).

Formele vieţei spiritului. — Evoluţiunea spiritului omenesc nu se săvârşeşte, ca aceea a materiei, prin masse sau prin organismul întreg, care îi este supus. Organismul intelectual este format de ideile generale, şi de faptele sociale, care îi servesc de suport şi care dau astfel naştere mai multor clase de *nevoi*: economice, politice, juridice, etc., care mişcă omenirea (p. 383).

Orce fapt istoric este produsul acţiunei unei forţe sau al combinaţiilor mai multor forţe prin ajutorul mai multor condiţiuni. Una singură dintre forţele istoriei nu este producătoare de fapte; ea dă naştere seriilor istorice: este forţa *mediului*, care nu ar puteà să creeze fapte ci numai să le modifice şi să le transforme potrivit caracterului său, care poate astfel să producă serii istorice. Dimpotrivă întâmplarea este un agent, nu-i o forţă ci numai întâlnirea întâmplătoare a mai multor forţe, care deşi poate să dea naştere faptelor şi să intervie astfel în dezvoltarea seriilor istorice, nu ar putea să hotărască formarea acestora (p. 387).

Cauzele fenomenelor istorice sunt de natură intrinsecă, când acestea au un caracter necesar, adică când se deduc fatal unele din altele. Cu cât individualităţile îşi accentuiază influenţa, cu atât cauzele fenomenelor devin extrinseci, iau un caracter de contingenţă, de neurmare cauzală şi de neprevedere.

Statul. — Cel mai de seamă element al istoriei, după cum spune d. Xenopol, este Statul, care împreună cu clasele sociale poate înlesni sau împiedică ridicarea omenirei deasupra animalităţei. D-sa totuş nu-l clasează în nici una dintre marile diviziuni ale elementelor istoriei. De aceea ne-am luat îndrăzneala să îl socotim, împreună cu clasele sociale, ca fiind material al istoriei, adică fiind elementul asupra căruia forţele îşi exercită acţiunea dând naştere seriilor istorice.

Statul represintă funcţiunea destinată să menţie echilibrul necesar vieţei sociale [1]). Până acum câtva timp istoricii în genere se ocupau exclusiv de viaţa politică. Aceasta însă nu poate să fie pricepută fără cunoaşterea celorlalte vieţi sociale particulare, pe cari statul le totalizează dându-le unitate. De aceea istoriile care se mărginesc la faptele pur politice sunt o simplă înşirare de fapte şi nu prezintă mare valoare ştiinţifică. [2])

Poate să existe, şi de fapt există istorii economice, culturale, istoria dreptului, a religiunilor, etc., etc., însă o istorie politică de valoare, care să nu se ocupe şi de celelalte fenomene sociale de ordin juridic economic, etc., nu poate să existe. Istoria care nu s'ar ocupà însă şi de stat, de viaţa politică ar fi lipsită de elementul care singur dă istoriei putinţa de a nu confundà faptele şi de a le urmări în succesiunea lor cauzală. Să observăm că se accentuează tendinţa *specializărei* în istorie. Dar viaţa trecutului nu o putem înţelege decât studiind-o sub *toate* raporturile?

Statul este rezultanta politică a tuturor activităţilor sociale.

Faptele politice, spre a ne explica printr'o comparaţie plastică, sunt pentru istorie ce este scheletul şi epiderma pentru un vertebrat; ele dau consistenţa şi conturul necesar individualizărei faptelor istorice.

Statul ar putea să fie foarte bine socotit şi o forţă istorică. In majoritatea cazurilor aceasta este o forţă de *retenţiune;* numai în rare perioade ale istoriei el s'a manifestat întru câtva ca o forţă de *impulsiune.* In genere Statul reprezintă un efect şi un sintom social. In timpul din urmă s'a născut mare discuţie privitoare la *rolul* statului.

1) Faptele politice sunt acelea cari au sau tind să aibă înrâurire asupra vieţei publice.

2) Scriind acestea mă gândesc la „Grandeur et Decadence de Rome" frumoasa operă a d-lui G. Fererro, care deşi la prima vedere îţi face impresia unei simple înşirări de fapte (adesea neînsemnate) cu caracter politic, totuş analizând-o de aproape, înţelegi că ilustrul istoric italian deşi a fost preocupat de evenimentele politice, nu a nesocotit celelalte fapte sociale, deşi puteà şi trebuia să insiste mai mult asupra lor.

D. Xenopol se ocupă pe larg apoi de doctrina marxistă numită: „*materialismul istoric*“, doctrina socialistă, care se încearcă să explice întreaga dezvoltare omenească prin fenomenele economice: „raporturile de producţiune constituesc structura economică a societăţei, baza reală pe care se ridică edificiul juridic şi politic. Modul de producţiune al vieţei materiale condiţionează în general desvoltarea vieţei sociale, politice şi intelectuale. Ceeace determină chipul de a fi al oamenilor nu este conştiinţa lor, care din contra este determinată de existenţa lor socială“.

O manifestare a acestor fenomene economice ar fi lupta de clasă.

Dar să vedem ce este o clasă socială. Concepţiunea curentă, socoteşte societatea împărţită în două categorii: bogaţi şi săraci. Alţii dau categoriilor profesionale denumirea de clase; ei nu văd decât două clase: lucrători şi capitalişti, exploataţi şi exploatatori. După noi noţiunea de clasă socială este mai complexă. Nici averea singură, nici profesiunea, nici calităţile intelectuale nu alcătuesc clasele sociale. Spre a înţelege mai bine ce sunt astăzi clasele sociale la diferite popoare, ar trebui să vedem ce au fost clasele sociale în trecut şi cum au evoluat, lucru pe care nu'l putem face aci.

In societăţile democratice de astăzi, deosebirile dintre diversele clase sociale tind să devie din ce în ce mai şterse, căci noţiunea de clasă socială este strâns legată de noţiunea de *erarhie*. Deosebirea între o clasă socială şi alta consistă în modul specific de a trăi al indivizilor ce le compun şi însemnătatea ce li se dă în influenţa lor socială, cu privire la sfera puterei de a comanda.

Clasele sociale au o existenţă reală, cu toate că indivizii ce le compun, de foarte multeori îşi schimbă clasa din care fac parte, împinşi de împrejurări.

Indivizii care fac parte din aceeaş clasă socială alcătuesc chiar categorii cu manifestări exterioare distincte şi caracteristice.

Mai puţin decât categoriile profesionale, clasele sociale au totuş mentalitatea lor specifică. Ele pot fi

socotite nu numai elemente sociale, ci şi elemente istorice.

Am văzut că socialismul dă luptelor de clase şi în deosebi luptei dintre lucrători şi capitalişti o însemnătate enormă, reducând aproape întreaga activitate socială la lupta dintre capital şi muncă [1])

Credem, răspunde autorul, că această teorie, care vrea să reducă viaţa omenească în întregul ei la fenomenele economice, este absolut greşită. Omul este împins prin natura lui de mai multe nevoi, complet independente unele de altele, cu toate că ele sunt în relaţiuni mutuale şi prin consecinţă reciproc influenţabile. Ele sunt toate cauze ultime şi ireductibile. Nevoia conservărei individuale şi a speciei, de a cunoaşte adevărul, de a pătrunde misterul universului, de a admira lucrurile frumoase, de a distribui achiziţiunile după un principiu echitabil, toate acestea sunt nevoi ca şi cea economică. Neapărat nevoia economică este primordială, dar ea nu se manifestează numai în lumea omenească, ci şi în lumea animală şi vegetală.., Chestiunea socială nu este după noi o chestiune economică, ci problema cea mai grea pe care ideia de dreptate este chemată să o dezlege (p. 434—436).

Inainte de a închide acest capitol să ne oprim o clipă la una dintre forţele politice care se împotrivesc mai mult evoluţiunei. O vom numì *spiritul biurocratic*. Ele se manifestează prin tendinţa de a conservà la infinit vechile obiceiuri, prin opoziţia înverşunată contra orcărei inovaţii, printr'un formalism dus la absurd, printr'o inerţie, prin lipsa de pricepere a funcţionărei instituţiunei întregi şi a rolului

---

1) Am arătat celdintâi în studiul nostru: „*Lupta, solidaritatea socială şi morala*“ (*Noua Revistă Română*“ din 27 Dec. 1909) că relaţiunile dintre capital şi muncă se reduc la două fenomene: unul de cooperaţiune şi altul de luptă. Celdintâi se manifestează în *producţiune*, când este vorba ca cele două forţe muncă şi capital, prin ele însele fără nici o valoare, să se valorifice reciproc, *colaborând*, unindu-se spre a produce. Cellalt fenomen, de *luptă* se manifestează, când aceşti doi factori vroesc să'şi *împartă* producţiunea, rezultatul cooperaţiunei. Aşà dar, fenomenul luptei dintre capital şi muncă se circumscrie simţitor.

ei social; el se manifestează în toate acțiunile *funcționarului public.*

Așà se explică cum instituțiunile statului posedă maximum de rigiditate ce se poate întâlni la instituțiunile sociale. Acest spirit biurocratic a atras atențiunea multor scriitori în timpul din urmă. Când nu este dus la extrem, el nu numai că nu-i primejdios, dar este chiar folositor. Spiritul acesta biurocratic este caracteristic timpurilor moderne.

CAP. IV

Seriile istorice

Elementul general, care dă istoriei caracterul științific, este seria istorică. Seriile istorice sunt rezultatul forțelor istorice lucrând asupra materialului istoric.

Faptele istorice privite izolate formează un amalgam informe, care nu prezintă nici o importanță științifică. Ele nu ar puteà mulțumì nici simpla curiozitate de a aveà în față părți deosebite din viața omenirei. Trecutul omenirei nu poate fi cunoscut și înțeles dacă nu admitem o *succesiune*, o *legătură cauzală*, între toate faptele care s'au urmat unele după altele. Caracteristica științifică a istoriei este *legătura cauzală* între faptele care s'au succedat în timp.

Istoria se prezintă sub forma unei înlănțuiri de fapte care derivă unele din altele. Ele vin și se așează în decursul vremei unele după altele ca inelele pe un deget, alcătuind *seriile* istorice.

Aceste fapte vin și se așează succesiv, împinse fiind de trei *forțe permanente*: forțade *evoluțiune*, de acțiune a *mediului* și forța *individualității*. Celelalte forțe pot să intervie sau nu după împrejurări în constituirea seriilor. Ele sunt în cazul afirmativ influențate totdeauna de forțele permanente, așà în cât seria este o combinațiune, o rezultantă a acestor forțe (p. 399). Dar pot să fie predominate chiar de una dintre aceste forțe secundare, care astfel conduce mersul și se transformă provizoriu în elementul principal în jurul că-

reia gravitează celelalte (p. 410). Intre altele autorul dă următorul exemplu pentru înţelegerea concepţiunei sale asupra formaţiunei seriilor istorice.

Toate civilizaţiunele care s'au succedat pe pământ se înlănţuesc unele de altele. Dar fiecare dintre aceste civilizaţii constitue o serie particulară sau o rezultantă a mai multor serii. Aşă, civilizaţia greacă formează legătura între cea orientală şi a romanilor. Faptele care constituesc civilizaţia greacă sunt aşezate în mai multe serii paralele sau succesive. Astfel a fost dezvoltarea mitologiei grece unită cu aceea a poeziei epice ; aceea a teoriilor filosofice, care merge paralel cu dezvoltarea artei. După decăderea acestor două serii, şcoalele din Siracuza şi Alexandria le înlocuiră prin acelea ale concepţiunelor ştiinţifice. Şi fiecare dintre aceste serii cuprind altele mai restrânse în timp şi spatiu. Pentru artă, de pildă, seriile alcătuite de diversele scoli artistice ale Greciei : acelea din Atena, din Argos, din Rodos, din Pergam ; pentru filozofie, acelea ale şcoalelor ionice, pitagorice, cleate, atomiste, filosofia morală a lui Socrat, sofiştii etc. Fiecare dintre aceste şcoli se naşte, creşte, înfloreşte şi se transformă în altă, într'un chip succesiv. Dezvoltarea politică a Greciei se făcu de asemeni prin seriile paralele sau succesive ale înflorirei deosebitelor state, serii alcătuite la rândul lor din altele mai mici, formate de deosebitele succesiuni de fapte politice. Astfel istoria poporului grec începu în oraşele Asiei mici şi în acelea ale Greciei mari, spre a trece apoi la Sparta şi Atena. După ruina acestor două state, conducerea destinilor poporului grec cade pentru câtva timp Tebei, spre a trece în urmă la Ligele aheene şi etoliene.

Istoria civilizaţiunei greceşti, care s'a scufundat în valurile trecutului, a fost aşă dar alcătuită dintr'un număr de serii cu o dezvoltare paralelă sau succesivă în care s'ar puteă descoperi serii încă şi mai mici : dezvoltarea succesivă a ideilor la artişti sau la filosofi, sau seriile mai restrânse, care au contribuit să constitue evenimentele politice. Aceste din urmă sunt alcătuite, la rândul lor, de faptele sociale singulare, prim material al istoriei.

Toate aceste serii sunt *datorite* în primul rând acţiunei forţei *evoluţioniste*, care făcù să progreseze şi să decadă civilizaţia greacă. Evoluţiunea tuturor acestor elemente se face cu ajutorul *forţelor secundare* ale istoriei. Toate aceste serii: artistice, filosofice, politice, ştiinţifice au fost produsul influenţei *mediului* şi al *individualităţilor*, prin mijlocul cărora se realizară. Aceste şcoli au fost împinse spre înflorire şi decădere de *instinctul de conservare* sub forma *expansiunei* şi a *imitaţiunei*. (Noi am spune de instinctul de *progres*, N. T. C). A trebuit ca *lupta pentru existenţă* să intervină spre a se înlocui unele cu altele, luptă care se manifestă câteodată, din cauza continuităţei intelectuale, sub forma *reacţiunei* contra acţiunei. In dezvoltarea politică dinpotrivă lupta pentru existenţă a pricinuit în primul rând formarea seriilor adesea însoţită de reacţiunea contra acţiunei şi câteodată de imitaţiune. *Intâmplarea* îşi amestecă pretutindeni jocul său neaşteptat în dezvoltarea acestor serii (p. 399—401).

Cu alte cuvinte, în această schiţă a istoriei civilizaţiunei elene, se văd la lucru mai toate elementele istoriei: factorii constanţi, continuitatea intelectuală, factorii variabili, mediul intern; forţele istoriei, secundare: instinctul de conservare, lupta pentru existenţă, întâmplarea şi oamenii mari.

Toate aceste elemente prin ele însele ar fi dat naştere faptelor de *repetiţiune*, care fac obiectul de studiu al sociologiei *statice*, al ştiinţei care se ocupă cu studiul fenomenelor sociale ce se reproduc, care se repetă totdeaua la fel după anumite legi. Cum însă ele au fost *însoţite* de forţa principală a dezvoltărei, forţa *evoluţionistă*, au căpătat caracterul ce dă faptelor această forţă când însoţeşte celelalte forţe în acţiunea lor.

Acţiunea combinată a acestor forţe dă naştere serii lor de fapte care, derivând unele din altele, formează seriile istorice.

Acestea alcătuite din faptele cari derivă unele din altele. Istoria unui popor este alcătuită îndeobşte nu numai dintr'o serie continuă, ci adesea dintr'o mulţime de serii paralele continui şi câteodată discontinui.

Seriile sunt pentru istorie ce sunt legile pentru ştiinţele teoretice. Ele arătând cum faptele au derivat unele din altele, cauzalitatea lor, ne fac să înţelegem istoria, dezvoltarea istorică; după cum prin ajutorul legilor, care ne arată regulele de producţiune ale fenomenelor de repetiţiune, cunoaştem aceste fenomene.

Cauza de căpetenie că cele mai multe opere istorice apărute până acum nu au un caracter ştiinţific, este că autorii lor au nesocotit concepţiunea seriilor istorice, şi nu au putut atinge scopul istoriei, de a explică faptele trecutului arătând chipul cum au derivat unele din altele, arătând cauzalitatea lor.

Mai toţi au socotit faptele istorice de aceeaşi natură cu faptele ştiinţelor teoretice. Ei au căutat în istorie tocmai ceeace nu puteau găsi în dinamica socială, au căutat să descopere *legile* istorice, neţinând seamă că legile nu arată decât manifestarea fenomenelor care se repetă, şi că fenomenele istorice sunt tocmai acelea care nu se repetă, şi fiindcă nu se repetă nici odată la fel.

Totuş aceasta nu înseamnă că nimic în istorie nu se repetă şi că nu ar puteà fi formulate legi istorice; căci *acţiunea forţelor dezvoltărei*, considerată în *ea însăşi* şi *fără legătură* cu *faptele* dă naştere *repetiţiunei* aceloraş *procedee* puse în lucru de succesiune pentru realizarea evoluţiunei. Această repetiţiune constitue legile a căror acţiune se reproduce continuu. Iată singurul câmp unde se pot găsi legile istoriei, atât de mult căutate (p. 306). (Vezi nota 2 din Apendice).

In istorie *faptele* nu se repetă, se repetă adesea însă *situaţiunile* (N. T. C). Cu deosebire că repetiţiunea istorică nu are caracterul exactităţei repetiţiunei celorlalte fapte, de cari se ocupă ştiinţele teoretice.

Concluziune

Tot ce există în natură (fenomene materiale sau spirituale), este rezultatul acţiunei combinate a două categorii de *forţe*[1]), în ele însele necunoscute,—forţele de repetiţiune şi forţele de dezvoltare[2]): forţele care imprimă fenomenelor mişcări *uniforme*, care le face să se *reproducă* totdeauna la fel (ca forţa care ar imprima unei roţi suspendate o eternă mişcare rotativă în jurul axei sale, fixă); şi forţele care imprimă fenomenelor într'o anumită direcţiune, mişcări care nu se reproduc identic, ci se succedează deosebite unele de altele, dând naştere nu unui fenomen care se reproduce indefinit, ci unui şir indefinit de fenomene care se nasc unele din altele producând astfel un corp ce creşte necontenit, se dezvoltă, evoluiază. Iată cele două mari categorii în care se împart fenomenele din univers după d. Xen.

Fenomenele care se reproduc identic dau naştere *legilor* ştiinţelor *teoretice*, celelalte *seriilor* ştiinţelor *istorice*.

Dar cum trebue înţeleasă această deosebire? Să fie oare în natură două categorii de fapte *complect separate* unele de altele: fenomenele de repetiţiune şi fenomenele de succesiune? — Nu.

Corpurile şi faptele din natură sunt împărţite de neputinţa noastră într'o imensitate de categorii, al

---

1) D. Xenopol nu face formal deosebirea aceasta între forţe. D-sa recunoaşte din contra că din fenomenele de repetiţiune se nasc cele de succesiune, ceeace ar însemnă că nu-i de cât o singură forţă, care se manifestează în două feluri deosebite. Pe când în realitate am examinat până acì acţiunea a două forţe deosebite : forţa repetiţiunei şi forţa evoluţiunei (succesiunea).

2) Sau mai plastic, forţe *rotative* şi forţe *direcţionale*.

căror număr creşte necontenit, reprezentând progresele ştiinţei.

Dar, mai fiecare dintre aceste fapte se manifestează în două chipuri deosebite, are două chipuri deosebite de manifestări. Acelaş fapt are două părţi: după cum el întoarce spre noi una sau cealaltă latură, avem în faţă fapte de repetiţiune sau fapte de succesiune.

Totul se transformă în natură. A fi este a se prefface. Nisipul pe care îl macină sub roţile lor vijelioase automobilele, ca şi creerul filosofului sau al artistului, sau acţiunea neuronilor care formulează o nouă ipoteză sau o invenţiune industrială, sau o concepţiunea unei opere de artă, sunt probabil deosebite manifestări ale aceleiaşi misterioase energii, energia intra-atomică.[1])

Sub toate aceste transformări, sub toate aceste prefaceri se află însă şi fapte care rămân aceleaşi, care se repetă la fel veşnic. Ceva mai mult, tocmai acestea condiţionează pe celelalte. Fără repetiţiuni succesiunele nu pot exista. Dar fără fenomene de succesiune pot să existe fenomene de repetiţiune. Sunt multe repetiţiuni, multe fenomene de repetiţiune care nu dau naştere fenomenelor de succesiune.

De altfel nici un fapt nu se repetă *absolut identic*: o piatră de pildă nu cade de două ori în *condiţiuni* absolut identice. Dar *variaţiunile* de condiţiuni dela o repetiţiune la alta *pot să fie neglijate*, fără ca fenomenul să sufere vre-o modificare. In faptele de succesiune însă variaţiunile acestea sunt aşa de mari încât ele devin *principalul*, iar repetiţiunile cad pe al doilea plan, pot fi nesocotite fără ca fenomenul să piardă ceva. Aceste variaţiuni nu stau izolate; ele se *leagă* unele de altele; între ele sunt raporturi cauzale şi, alcătuesc astfel seriile de fapte istorice, dezvoltarea, corpul care se dezvoltă, istoria.

Cunoaşterea acestor serii, cunoaşterea înlănţuirelor dintre toate faptele (de ordin economic, politic, juridic, cultural, moral, estetic, etc.) dela început până

1) Vezi şi G. Le Bon — „L'Evolution de la Matière“ şi „L'Evolution des Forces“, (Flammarion, Paris).

în prezent, cunoaşterea fazelor prin care ele au trecut, a legăturei dintre ele şi redarea lor într'o formă limpede şi sugestivă, sunt cele două mari sarcini ale istoricului, în acelaş timp savant şi artist.

Marele lui merit consistă în descoperirea *cauzelor* şi *efectelor* succesive ale fenomenelor ce studiază.

Prin aceasta el se deosebeşte, — orcât ar părea de curios, — de colegii săi, care studiază fenomenele de repetiţiune, oamenii de ştiinţă propriu zişi; de astronomi, de fiziciani, naturalişti, etc. Căci aceştia urmăresc stabilirea *legilor* de producţiune ale fenomenelor, modul *cum* fenomenele se produc; ei nu se încearcă decât foarte rar să răspundă la întrebarea *de ce* faptele s'au produs astfel, să descopere *cauzele* lor. Căci încercarea de a stabili cauza unui fenomen de repetiţiune, repede (după descoperirea a 2—3 cauze succesive) ne conduce inevitabil [1]) la *cauza ultimă* a fenomenelor, cauză cu neputinţă de cunoscut; pe când în istorie seria cauzalităţii este aşa de lungă încât mai niciodată nu putem ajunge la cauza ultimă, la limita cunoştinţelor noastre, la neantul etern.

Am spus că faptele de succesiune sunt condiţionate de cele de repetiţiune şi că ambele alcătuesc cele două lature sub care se prezintă fenomenele.

Istoria propriu zisă lasă la o parte fenomenele de dezvoltare ale universului în genere şi ale pământului în special, spre a se ocupa numai de fenomenele *sociale omeneşti*.

Societăţile omeneşti sunt alcătuiri organice specifice, superioare tuturor celorlalte alcătuiri cunoscute ale naturei, superioare omului luat individual. Cu studiul lor se ocupă *sociologia*.

Aceasta, când le studiază ca fixate la un moment dat al dezvoltărei, arătând de pildă legăturile de solidaritate dintre indivizi, grupuri şi instituţiuni; legile echilibrului social, etc., ia numele de sociologie *statică*. Când însă se ocupă cu studiul *dezvoltărei* lor, ia numele de sociologie *dinamică* sau *istorie*.

Dar faptele sociale nu sunt decât manifestări so-

1) Cum constata chiar H. Spencer încă dela 1862 în „Premiers Principes“ (trad. franc. Alcan).

ciale de origină *individuală;* sunt, în genere *moduri generale* de a *simți*, de a crede, de a *gândi*, și de a *face*, impuse indivizilor ce constituesc societatea. Acestea sunt fenomene *psihologice*, suprapuse fenomenelor *biologice*. Toate acestea sunt fenomene de repetițiune, fenomene care fac obiectul științelor propriu zise, teoretice. Ele, însă sunt în același timp suportul și geneza fenomenelor de succesiune, istorice. Ambele constituesc așa dar, cele două laturi ale aceleiași realități, realitatea socială, care *există* și se *transformă* în același timp.

*

...„Faptul cel mai adânc, cel mai larg și cel mai sigur dintre toate, zice Spencer [1]) este: *puterea* a cărei manifestare este universul pentru noi rămâne complect *cu neputință* de *pătruns*».

Putem însă cuncași (în parte) *istoria* acestui univers, *transformările* prin care el neîncetat trece. Ceva mai mult, *cercetările analitice* pot pregăti terenul pentru ridicarea noastră la *concepțiuni generale sintetice*. Dar putem stabili nu numai *caracterele universale* ale *evoluțiunei*, ci însuși *principiul* lor superior. El este *persistența forței*, (op. cit. p. 357).

Marele filosof englez a fost impresionat mai ales de *prefacerile* continue pe care le sufere universul. Corpurile din univers n'au fost totdeauna cum sunt astăzi, ele au *devenit* cu vremea. De aceea s'ar puteà spune că el, formulând cel d'întâi legea evoluțiunei, a fost celdîntâi teoretician al istoriei. El a fost poate pentru studiul fenomonelor de succesiune ce a fost Keppler pentru fenomenele de repetițiune.

Neapărat, înainte de Spencer, Lamarc, în același timp cu el Darwin, s'au ocupat în deosebi de transformările faptelor, de fenomenele de dezvoltare, în specialitatea lor de naturaliști. Ei nu s'au ridicat însă la concepțiunea unei legi generale de dezvoltare. Auguste Comte însuș nu s'a ocupat de dezvoltare decât în domeniul sociologiei (dinamice), formulând

1) H. Spencer „Prémiers Principes“ (trad. franc. Alcan 10 éd. p. 40).

după o extrem de scurtă expunere, faimoasa lege a celor trei stări (teologică, metafizică şi pozitivistă). Spencer s'a ridicat însă la concepţiunea unei legi *generale* şi abstracte a întregei dezvoltări, formulând astfel legea evoluţiunei [1]) „Evoluţiunea este o integrare (concentrare) de materie însoţită de o înpreştiere de mişcare, în timpul căreia materia trece dela o omogeneitate nedefinită (asemănare nelămurită), incoerentă (lipsită de legătură) la o eterogeneitate definită, coerentă, şi în timpul căreia de asemeni mişcarea reţinută sufere o transformare a emănătoare".

Apoi în operile posterioare, trecând dela sinteză la analiză, caută să dovedeaseă (à posteriori) că această lege cârmueşte nu numai fenomenele cosmice (cum a arătat în „Primele Principii"), dar şi cele biologice, psihologice, sociale, politice, juridice şi morale [2]).

Aceste încercări însă, pe lângă marele serviciu ce le au adus deosebitelor ştiinţe în special, au înlesnit apariţiunea concepţiunei ce încercarăm să schiţăm în paginile precedente; concepţiune mare şi adâncă în clasificarea ştiinţifică generală a materialului imens adunat de cercetători pe toate terenurilor, în împărţirea lui în două enorme compartimente: deoparte ştiinţele fenomeneloe de repetiţiune, teoretice, de alta, ştiinţele fenomenelor de succesiune, istorice, fenomene care veşnic se întretae, se leagă, se ţes în lung şi lat, alcătuind laolaltă pânza existenţei, cu capetele ei înmuiate în cele două incomensurabile abizuri ale minţei noastre: îndoelnicul trecut şi turburătorul viitor.

1 Ianuarie—6 Martie 1913
Strada Popovici (Alea Kiseleff)
Bucureşti.

---

1) Pe care Tarde şi alţii trebuiau mai târziu să o critice cu atâta patimă.

2) Aceste trei din urmă, exact vorbind sunt tot fenomene sociale, sunt numai de *specii deosebite*. Sociologia generală stabileşte legile sociale generale. Ea însă utilizează celelalte sociologii: politică, religioasă, morală, economică, etc., care se ocupă cu specii deosebite de fapte sociale.

APENDICE

Dintr'o cerință tipografică am fost nevoit să adun aci obiecțiunile pe cari d. Xenopol le face unora dintre observațiunile noastre critice, de asemeni și răspunsul provocat.

Nota 1. (la pag. 16). La acestea d. Xenopol obiectează că *repetițiunile* pur și *simple*, când nu se pierd în gol, ci se *incorporează* într'un *rezultat stabil*, pot da naștere unei succesiuni *rudimentare*, cum sunt de pildă depunerile repetate de nămol la gurile unui fluviu și cari formează delta.

Răspundem că simplele depuneri de nămol într'un fel oarecare nu alcătuesc delta. La construirea acesteia *colaborează* o mulțime de factori: presiunile laterale, acțiunea soarelui și a vântului, înclinarea solului, timpul, etc.

Dacă putem admite că acești factori prin repetarea lor pot *preface* fenomenul de repetițiune într'unul de succesiune, nu vedem în ce chip, atât repetițiunile cât și succesiunea (delta) poate constitui *un singur* fenomen, care ar prezenta două laturi: una de repetițiune și alta de succesiune. Intr'adevăr depunerile de nămol, pe măsură ce se grămădesc în deltă, se pierd în masa acesteia și din acel moment ele dispar ca fenomene de repetițiune prefăcându-se în altul, în fenomenul de succesiune numit deltă.

A se vedeà de asemeni ce am spus mai sus privitor la un fenomen de succesiune *diferențiată*, despre căderea imperiului roman, (p. 15).

Nota 2. (la pag. ....). Spre a lămuri mai bine ideia sa, d. Xenopol face în manuscrisul nostru următoarea observațiune : „Fenomenele de succesiune sunt în totul... productul unor legi. *Inlănțuirea* acestor fenomene în succesiune *nu* este însă niciodată supusă unei legi». De asemeni la pag. 305 a Teoriei Istoriei d sa spune: «*Legile succesiunei* și prin urmare acelea ale *istoriei*, nu există așa dar decât ca *manifestare abstractă* a forțelor de dezvoltare. Ele *nu* se pot incorporà niciodată în legi concrete de *manifestare* sau de *cauzare* a *fenomenelor succesive*».

Biblioteca Județeană
— CLUJ —

TABLA MATERIILOR

Pagina

Către cititori, de A. D. Xenopol 5
INTRODUCERE 7

PARTEA I

Principiile logicei istoriei 11

CAP. I

Repetițiune și succesiune universală 11
Clasificarea științelor și istoria 16
Este istoria o știință ? 19

CAP. II

Metoda istorică
Scopul istoriei 31

PARTEA II-a

Elementele istoriei 42

CAP. I

Factorii istoriei. 42

Paragraf 1

Factorii **constanți**: rasa, caracterul național, continuitatea intelectuală, mediul extern 43

Paragraf 2

Factorii **variabili**: mediul intern, mulțimele și conducătorii 50

CAP. II

Forțele istoriei.

Paragraf 1

Forțele **principale**: Evoluțiunea și legile ei 54

Paragraf 2

Forțele **secundare**: Instinctul de conservare. — Oamenii mari.—Intâmplarea.— Mulțimele și Conducătorii . . 57

CAP. III

Materialul istoriei.
Faptele, Clasele sociale și profesionale, Forțele vieței spiritului, Statul. 64

CAP. IV

Seriile istorice 69
Concluziune 73
Apendice 79

TABLA MATERIILOR

DIN OPERA D-lui A. D. XENOPOL

Cuvânt înainte

CAP. I

Repetiţiune şi succesiune universală

Raportul fenomenelor la spaţiu şi timp.—Raporturi între repetiţiune şi succesiune.—Clasificarea ştiinţelor şi Istoria.

CAP. II

Indoita formă a cauzalităţei

Realitatea ştiinţei.—Cauză şi Lege.—Cele două elemente ale cauzei : Forţa şi condiţiunile.—Forma cauzalităţii printr'o urmare de fenomene.—Cauză şi timp. — Alte fenomene ale cauzalităţei de repetiţiune. — Cauzalitatea în succesiune. — Trecere între cele două forme ale cauzalităţii.

CAP. III

Caracterul ştiinţific al Istoriei

Obiecţiuni contra caracterului ştiinţific al istoriei. — Natura faptelor succesive,—Caracterul ştiinţei.— Lege şi valoare.— Caracterul ştiinţific al istoriei; seria.

CAP. IV

Păreri greşite asupra scopului istoriei

Istoria patriotică şi moralizatoare.—Istoria cenzură.

CAP. V

Factorii Constanți ai istoriei

Rasa.—Caracterul Național.—Continuitatea intelectuală.—Influența combinată a rasei și a mediului. — Legi false formulate de autori.

CAP. VI

Evoluțiunea în Istorie

Evoluțiunea. — Evoluțiunea în cele trei regnuri. — Evoluțiunea spiritului omenesc.— Procesul evoluțiunei. — Principiul evoluțiunei intelectuale.—Viitorul evoluțiunei.—Dezvoltarea de sus.

CAP. 7

Auxiliarii evoluțiunei

Acțiunea mediului intelectual.—Instinctul de conservare al individului și al speciei : *a)* expansiunea, *b)* lupta pentru existență, *c)* imitațiunea. — Elementul individual în istorie ; rolul oamenilor mari.—Întâmplarea.—Teoria lui Tarde.

CAP. VIII

Inconștientul în Istorie

Inconștientul în acțiunea factorilor constanți.—Inconștientul în evoluțiune.—Inconștientul datorit întâmplărei.—Reacțiunea conștiinței.

CAP. IX

Legile de dezvoltare

Legile repetițiunei.—Legile succesiunei. — Legile psihologice. — Psihologia individuală.—Istoria este o artă ?—Sociologie și Istorie.—Legea sociologică.—Prevedere și Prezicere.—Pretinsa lege a evoluțiunei religioase.—Pretinsa lege a evoluțiunei politice. — Alte pretinse legi sociologice.—Pretinse legi ale statisticei.

ANTICARIAT
CLUJ
— Lei 8 —

Din lucrările d-lui Tib. R. Constant :

Știința Istoriei după A. D. Xenopol, cu o prefață și note de d. Xenopol (1913). Prețul lei 1.30.

Publicul și *Pressa* (1913). Prețul 70 bani.

Suflete Ciudate, cu un studiu de psihopatologie. (1911). Prețul 1.50.

Criminalitatea femeninǎ, prefață la *75 Femei criminale* de Camille Coligny. Prețul 1.50

Lupta, solidaritatea socială și morala. («Noua Revistă Română» 27 Dec. 1909). *Capacitatea juridică a femeei căsătorite.* („Curierul Judiciar" No. 24. 26 și 31, din 1907). *Rolul guvernului în chestiunea țărănească.* („Curierul Judiciar", 10 Mai 1907).

Știință socială și reforme sociale.—Cum trebue înțeleasă chestiunea emancipărei femeei. — Origina sărbătorilor religioase. - Despre educațiune.—Viața și Moartea. — Evoluția forțelor. —Nașterea, evoluția și moartea materiei.—Lumea vegetală. — Opera lui Balzac. — Societăți zoologice și Societăți omenești. — Intre două războae. — Viața, bătrânețea și moartea sunt accidente, etc., etc., în ziarul *Universul* 1909—1913.

Articole în ziarele : *Adevărul* (Oct. 1905, Aug. 1906); *Dimineața* (Aug. 1906, Ian., Martie 1912); *Minerva*, (Aprilie 1909); *România Muncitoare* (Sept., Oct. 1909); *Ungaria*, din Cluj (Dec. 1909); *Patriotul*, (Aug. 1906); *Universul Literar*, (1909—1913); *Dreptatea* și *Viitorul* (1913).

Conferințe : *Sociologia* și *socialismul* (Cercul România Muncitoare București 10 Oct. 1909); *Un anahronism în instituțiunile juridice moderne* (Sala Trib. Brăila, 24 Oct. 1904); *Femeia, moda* și *morala* Teatrul Regal, Brăila 23 Sept. 1907).

In preparațiune :

Constatări și Reflecțiuni asupra Asigurărilor Muncitorești.
Clasele Sociale.
Funcțiunea Dreptului.
Un biruitor, dramă socială.